

VIVERE!
VINCERE!
CREARE!

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний авіаційний університет

ФІЛОСОФІЯ ПСИХОЛОГІЇ КОМУНІКАЦІЇ

Практикум
для здобувачів вищої освіти
ОС «Магістр» спеціальності 033
«Філософія»

Київ 2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний авіаційний університет

ФІЛОСОФІЯ ПСИХОЛОГІЇ
КОМУНІКАЦІЇ

Практикум
для здобувачів вищої освіти ОС «Магістр»
спеціальності 033 «Філософія»

Київ 2021

Укладачі: О. М. Сідоркіна — канд. філос. наук, доц.;
О. П. Скиба — канд. філос. наук, доц.;
Т. А. Пода — канд. філос. наук, доц.;
І. П. Скиба — канд. філос. наук

Рецензент Л. Г. Дротянко — д-р філос. наук, проф.
(Національний авіаційний університет)

Затверджено науково-методично-редакційною радою Національного авіаційного університету (протокол № 5/21 від 11.06.2021 р.).

Ф 561 **Філософія психології комунікації:** практикум / уклад.:
О. М. Сідоркіна, О. П. Скиба, Т. А. Пода, І. П. Скиба. — К. : НАУ,
2021. — 64 с.

Практикум укладено відповідно до робочої програми дисципліни «Філософія психології комунікації». Видання містить основні теоретичні відомості до проведення занять, запитання для обговорення, запитання та завдання для самоконтролю, список літератури.

Для здобувачів вищої освіти ОС «Магістр» спеціальності 033 «Філософія» освітньо-професійної програми «Філософія комунікації».

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Філософія психології комунікації» є складовою сукупності знань, що формують уявлення про складність і багатогранність духовного життя суспільства та всієї системи суспільних відносин у фахівців будь-якого профілю в різних наукових галузях.

Мета викладання дисципліни — засвоєння студентами теоретичних засад комунікативної філософії і психології, основних понять і концепцій філософії психології комунікації, особливостей сучасних комунікативних процесів у суспільстві та застосування положень теорії комунікації до сфери своєї професійної діяльності.

Завданнями вивчення навчальної дисципліни є:

- набуття основних теоретичних положень дисципліни;
- ознайомлення з основними поняттями, концепціями філософії психології комунікації;
- засвоєння засобів філософського аналізу проблем філософії і психології комунікації;

– розвиток умінь та навичок самостійно обґрунтовувати, аргументувати, ілюструвати конкретними прикладами та застосовувати теоретичні положення теорії комунікації у ситуаціях, які пов'язані з професійною діяльністю спеціалістів цивільної авіації.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен набути таких компетентностей:

- здатність на основі ґрунтовного знання філософії і психології комунікації формувати самостійний стиль мислення та свою власну позицію;
- уміння працювати з історико-науковими, історико-філософськими та сучасними філософськими й науковими першоджерелами;
- навички застосовувати набуті знання під час аналізу конкретних проблем і ситуацій;
- здатність використовувати теоретичні знання в професійній діяльності;
- уміння самостійно аналізувати онтологічні, гносеологічні та методологічні проблеми комунікативного процесу;
- здатність чітко, послідовно й логічно грамотно будувати свої міркування та переконливо робити раціональні висновки;

– уміння логічно правильно поділяти, класифікувати, визначати поняття;

– здатність інтегрувати здобуті знання для розвитку національної культури, гуманізму, демократії та особистого самовдосконалення.

Програма дисципліни «Філософія психології комунікації» ґрунтується на знаннях таких дисциплін, як «Філософія», «Релігієзнавство», «Історія України», та є базою для вивчення подальших дисциплін, а саме: «Психологія ділового спілкування», «Історія та культура України».

Згідно з робочою навчальною програмою дисципліни «Філософія психології комунікації» передбачено 120 год, з яких 34 — лекційні заняття, 17 — практичні заняття, 69 — самостійна робота студентів. Методична розробка скеровує студентів на самостійну роботу, зокрема на опрацювання ними семи тем відповідно до тематичного плану робочої навчальної програми, вивчення текстів, систематизування засвоєних знань, опанування навичок аналітико-синтетичного та системного мислення.

Запропоновано сім тем, до кожної з яких подані план, основні теоретичні відомості до проведення занять, запитання для обговорення, запитання та завдання для самоконтролю, список літератури.

Модуль 1 ТЕОРЕТИЧНИЙ ЗМІСТ ФІЛОСОФІЇ ПСИХОЛОГІЇ КОМУНІКАЦІЇ

Практичне заняття 1.1 ПРОБЛЕМНЕ ПОЛЕ ФІЛОСОФІЇ ПСИХОЛОГІЇ КОМУНІКАЦІЇ

Мета: ознайомлення з особливостями та основними закономірностями розвитку психології комунікації.

План

1. Поняття комунікації.
2. Теорії та моделі комунікації.
3. Комунікація та спілкування. Спілкування як діяльність.
4. Міждисциплінарний характер комунікативного знання.

1. Вивчаючи перше питання, слід звернути увагу на поняття «комунікація». Процес комунікації (зокрема як форми взаємодії) розуміється як одна з основ життя людини і суспільства. Водночас, дослідники мають на увазі як процеси комунікації, так і його результати.

У комунікаціях за засобами її здійснення зазвичай виділяють такі основні її види:

- вербальна комунікація;
- невербальна комунікація, або комунікація, здійснювана у паралінгвістичному дискурсі: комунікація з допомогою знаків; комунікація з допомогою жестів; комунікація з допомогою символів; комунікація з допомогою інших лінгвістичних засобів (наприклад, міміки, поз, тощо).

За суб'єктом комунікації і типом відноши між ними виокремлюють такі її види:

- міжособистісна комунікація — від особистісно-орієнтованого спілкування, пов'язаного з обміном повідомленнями і їх інтерпретацією двома або більше індивідами, які вступили в певні відносини між собою; вид комунікації в ситуації міжособистісних взаємодій або відносин;

- міжгрупова комунікація — вид взаємодії людей, який детермінується їх належністю до різних соціальних груп і категорій населення, незалежний від їх міжособистісних зв'язків та індивідуальних переваг;

- публічна комунікація — вид інституційного (статусно-орієнтованого) спілкування з публікою (значною кількістю слухачів); повідомлення в такій комунікації зачіпає інтереси суспільства і набуває публічного характеру;

- масова комунікація — процес систематичного поширення інформації, що має інституційний характер, а також передавання спеціально підготовлених повідомлень за допомогою різних технічних засобів на кількісно великі, анонімні, розосереджені аудиторії.

2. У другому питанні слід розкрити теорії та моделі комунікації. На думку низки дослідників, розроблені теорії комунікації можна поділити на дві категорії: макрорівневі і мікрорівневі. Якщо теорії мікрорівня концентруються на відносинах між комунікаторами і реципієнтами, а також на дії комунікації на індивіда, то теорії макрорівня намагаються пояснити комунікаційні процеси на системному рівні.

В історії розвитку теорії комунікації С. В. Боріснев виокремлює такі моделі:

Лінійна (класична) модель комунікації Г. Лассуелла (1948) містить п'ять основних елементів комунікативного процесу: хто? (Передає повідомлення) — комунікатор; що? (Передається) — повідомлення; як? (Здійснюється передача) — канал; кому? (Направлено повідомлення) — аудиторії; з яким ефектом? (Ефективність повідомлення) — результат.

Соціально-психологічна (інтераціоналістська) модель комунікації Т. Ньюкомба. Задає динаміку змін, до яких прагнутиме комунікація.

Шумова модель комунікації К. Шеннона — доповнила лінійну модель істотним елементом — перешкодами (шумами), що ускладнюють комунікацію. Автори виділили технічні та семантичні шуми. Перші пов'язані з перешкодами в передачі і каналі, а другі — із спотворенням переданих значень під час сприйняття змісту. При цьому, комунікація концептуалізована авторами як лінійний односпрямований процес.

Факторна модель комунікації (Г. Малецького) є одним із численних варіантів розвитку моделі комунікації Шеннона-Вівера і включила, крім базових елементів, ще близько двох десятків чинників, що становлять контекст процесу комунікації й активно впливають на його суб'єкти.

У *циркулярній (замкнутій), збалансованій моделі комунікації В. Шрамм і К. Осгуда (1954)* було запропоновано розглядати відправника й одержувача інформації як рівноправних партнерів, а також було зроблено акцент на зворотний зв'язок, який урівноважував зв'язок прямий: кодування — повідомлення — декодування — інтерпретація — кодування — повідомлення — декодування — інтерпретація.

Текстова модель комунікації А. П'ятигорського осмислює комунікацію людини з собою та іншими, яку вона здійснює через письмовий текст. Відповідно до цієї моделі, комунікація завжди здійснюється в певній комунікативній ситуації зв'язку з іншими особами.

Згідно з Д. П. Гавром, в теорії комунікації можна виділити два основних підходи до її розуміння:

1) *процесно-інформаційний підхід*, у рамках якого розроблялися такі теоретичні моделі комунікації, як модель Х. Лассвелла, математична модель комунікації К. Шеннона, соціально-психологічна модель комунікації Т. Ньюкомба, модель Дж. Гербнера, інтегральна (узагальнена) модель комунікації Б. Вестлі і М. Макліна, трансакційна модель комунікації представника техаської школи комунікації А. Тена;

2) *семіотичний підхід*, який акцентував увагу на знаках і знакових системах, представлений такими розробками: структурно-лінгвістичний напрям і концепція знака Ф. де Соссюра, логіко-філософський напрям і модель знаків Ч. Пірса, логічна модель знаків Г. Фреге, а також роботи Ч. Морріса, Огдена і Річардса.

І. П. Яковлев пропонує також дослідити:

- *системно-кібернетичну методологію*, у рамках якої в науку про комунікації був зроблений важливий внесок, зокрема такими соціологами, як Т. Парсонс, Н. Луман та кібернетиками Н. Вінером (зокрема, осмислення прямого і зворотного зв'язку), Х. фон Ферстером (розрізнення кібернетики першого і другого порядку);

- когнітивні теорії комунікації (Ч. Осгуд);
- вплив *структуралізму* на осмислення комунікації (К. Леві-Стросс);

- *критичний підхід* до комунікації (марксизм, Франкфуртська школа, напрям дослідження комунікації як проблеми культури (Р. Хоггарт, Р. Вільямс, С. Халл), у рамках якого через розгляд і аналіз дискурсів, дій і текстів як несучих певні ідеології, що підтримують і зміцнюють владу одних соціальних класів і груп над іншими, розглядається роль влади і насильства в комунікаційних процесах.

3. У *третьому питанні* варто розглянути комунікацію і спілкування, адже людське буття являє собою багатоякісну і багаторівневу систему відношень людини до світу. Вона включає не лише відношення людини до предметного світу, а й до інших людей, з якими вона вступає в прямі і опосередковані контакти, тобто спілкування.

Спілкування — це найважливіша категорія соціально-психологічної науки. Явища спілкування породжують такі феномени, як сприйняття і розуміння людьми одне одного, лідерство і керівництво, згуртованість, конфліктність та ін.

Спілкування є багатовимірним явищем. Про це свідчить різноманіття характеристик, які використовуються під час його опису: пряме, безпосереднє, опосередковане, особистісне, міжособистісне, ділове, офіційне, рапортне, резонансне, масове та ін. Різні види та форми спілкування, доповнюючи один одного, створюють у сукупності цілісну систему спілкування, яка є одним із найскладніших соціальних феноменів.

Поняття «спілкування» за своїм походженням і змістом — це продукт вітчизняної філософії і психології.

В англійській психологічній літературі поширено поняття «комунікація». Семантично «спілкування» і «комунікація» майже збігаються, бо означають «спільність», «з'єднання», «повідомлення». Більшість вітчизняних дослідників розмежовують поняття «спілкування» і «комунікація», підкреслюючи, що на відміну від комунікації, у спілкуванні відображена вся складність реального світу людських відносин з його цінностями і суб'єктивними смислами. Крім того, якщо у понятті «спілкування» наголос робиться

на взаємному обміні інформацією (діалогічність, взаєморозуміння), то в понятті «комунікація» наголошується на передачі інформації. В найбільш загальному визначенні спілкування — це універсальна реальність людського буття, яка породжується і підтримується різноманітними формами людських стосунків. У цій реальності формуються і розвиваються як різні види соціальних відносин, так і психологічні особливості окремої людини.

У вітчизняній науці склалася традиція пов'язувати поняття «спілкування» з категорією «діяльність». У 70-80-х роках ХХ ст. у вітчизняній психології відбулася широка дискусія з приводу співвідношення понять «спілкування» і «діяльність». Результатом цієї дискусії було не тільки уточнення змісту цих понять, але й формулювання нового принципу психології, на підставі якого сучасна наука розглядає сутність спілкування як засіб організації діяльності, і спілкування як задоволення потреби людини в іншій людині, тобто в живому контакті.

Якщо розглядати спілкування в психологічному аспекті, тобто з точки зору індивіда як одного з учасників спілкування, то діяльність у цьому випадку буде родовим поняттям стосовно спілкування, бо індивід (учасник спілкування), роблячи що-небудь, може спілкуватись, а може і не спілкуватись, тобто безпосередньо не взаємодіяти ні з ким, і це заняття він буде сприймати як діяльність (працю), а не спілкування.

У цілісній системі людського буття діяльність і спілкування є двома сторонами діалектичної єдності, які не можуть існувати окремо. Діяльність і спілкування є ставленням людини не лише до предметного світу, але і до інших людей. Під час спілкування виникає і розвивається весь спектр людських емоцій, від емоційної напруженості до емоційної розрядки, які, як відомо, є фактором, що підсилює, примножує і в декілька разів «розганяє» енергію сукупного суб'єкта або опускає індивідуальну дієздатність до рівня, нижчого за природний.

Механізм спілкування по-різному спрацьовує в спільностях різних рівнів, які відрізняються соціальними суб'єктами. Якщо виходити з того, що в кожному суспільстві діють три типи соціальних суб'єктів (індивід, соціальна група, соціум), то відповідно можна виявити соціальні рівні спілкування («індивід — індивід», «індивід — група», «група — соціум»).

Тип суспільних відносин задає спілкуванню зміст і скерованість. У психологічній літературі одноставно визначається тісний зв'язок спілкування із суспільними відносинами. Більшість авторів вважають, що спілкування є конкретизацією, персоніфікацією, особистою формою суспільних відносин.

Суспільні відносини і спілкування — це сторони єдиних соціальних зв'язків. Тому в поясненні змісту спілкування потрібно виходити з характеристики історичного типу суспільних відносин, системи його суспільної діяльності.

Діяльність, спілкування, суспільні відносини збігаються в одній точці і представляють три сторони єдиного, цілісного процесу життєдіяльності людини, суспільства. Вони настільки зв'язані і злиті, що їх розмежування, розділення можливе лише в теорії.

Розглядаючи спілкування з точки зору його соціально-культурної заданості (система суспільно-історичних, соціально-економічних і культурних особливостей середовища, у якому воно відбувається), можна виокремити такі його види, як міжособистісне і рольове.

У соціальній психології існує також класифікація видів спілкування, згідно з якою виділяються ритуальне, монологічне і діалогічне спілкування. Виділяють два різновиди монологічного спілкування: імператив і маніпуляція. Імперативне спілкування — це авторитарна, директивна форма дії на партнера. Маніпулятивне спілкування відрізняється від імперативного тим, що партнер не інформується про справжні цілі спілкування, вони приховані від нього.

Загалом, треба зазначити, що спілкування є найважливішою потребою людини, умовою її нормального існування. Постійна потреба в іншій людині є найважливішою в житті людини будь-якого віку. В сучасній психології існує поняття психологічне підтвердження, яке означає, що людину сприймають і оцінюють інші.

4. *У четвертому питанні* охарактеризовано міждисциплінарний характер комунікативного знання, адже — стрімко зростаючись і ігноруючи міждисциплінарні бар'єри, комунікативне знання охоплює дедалі ширше дослідницьке поле.

Дослідження проблем комунікації не обмежується цариною соціальних наук. Вони вивчаються дисциплінами різних напрямів гуманітарних, природничих, технічних. Теорія комунікації є відносно самостійною дисципліною, що має свій предмет, свій

категоріальний апарат, закони і свою історію. Спираючись на комплексний підхід до вивчення комунікативних явищ, теорія комунікації може розраховувати на отримання бажаних результатів.

Звернення до проблеми комунікації наукових дисциплін — філософії, соціології, психології, політології, лінгвістики та багатьох інших дисциплін, пояснюється тим, що комунікація є складним і багатограним явищем. Кожна наука вивчає комунікацію під своїм кутом зору.

Філософія бачить у комунікації одну з атрибутивних властивостей матерії, зумовлених матеріальною єдністю світу. Комунікація по-різному проявляється на різних рівнях організації матерії: від універсальної здатності відображення як властивості явищ живої і неживої природи до складного світу людського спілкування.

Соціологія велике значення приділяє проблемам комунікації, оскільки у площині її уваги опиняються проблеми зв'язків і відносин різних соціальних суб'єктів.

Лінгвістика займається проблемами вербальної комунікації — виникненням і розвитком мови як найважливіших засобів людського спілкування. На стику лінгвістики, логіки, філософії та інших наук знаходиться семіотика, яка вивчає комунікацію як передачу знаків або обмін знаками.

У культурології комунікативна проблематика виявилась під час вивчення проблем трансляції культурних цінностей або в спілкуванні людей, або через механізми опредметнення та розпредметнення, від людини до людини, від покоління до покоління.

Запитання для обговорення

1. Проаналізуйте вислів філософа і спробуйте знайти місце філософії психології комунікації в даній системі (як би це зробив Діоген Лаертський) і як би це було можливо з Вашої позиції. *«Наука буває 3-х родів: дієва, виробнича, споглядальна. Архітектура та кораблебудування — науки виробничі, адже їхні витвори видно одразу. Політика, гра на флейті та ін. — науки дієві, адже в них відсутні видимі витвори, однак є дія. Нарешті, геометрія, астрономія — науки споглядальні, оскільки в них відсутні як витвори, так і дії. Так, геометр займається спогляданням відношень*

між лініями, астроном — спогляданням світил, всесвіту...» [Діоген Лаертський].

2. Першою і тривалий час єдиною наукою була філософія, а головним об'єктом її дослідження — людина. Згодом людина почала навчатися різним наукам, в тому числі медициною, педагогікою, фізіологією, психологією. У наш час можна відмітити поглиблення їх міждисциплінарних зв'язків.

Про що свідчить ця тенденція? Чи існує ймовірність того, що психологія в майбутньому стане наукою, подібною до філософії на початку її становлення?

3. Проаналізуйте поняття «масова комунікація». Яке місце масова комунікація займає в сучасному інформаційному суспільстві?

4. У чому полягає діалектична єдність діяльності та спілкування в системі людського буття?

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття «комунікація».
2. Назвіть основні види комунікації.
3. Охарактеризуйте теорії комунікації.
4. Які спільні та відмінні риси комунікації та спілкування?
5. У чому полягає міждисциплінарний характер комунікативного знання?

Література: [1]; [2]; [3]; [5]; [10]; [12]; [17].

Практичне заняття 1.2

СУЧАСНІ ТЕОРІЇ КОМУНІКАЦІЇ

Мета: ознайомлення з особливостями сучасних теорій комунікації макро- та мікрорівнів.

План

1. Теорії мікрорівня.
2. Теорії макрорівня.

1. У першому питанні необхідно розглянути основні теорії комунікації мікрорівня («теорія чарівної кулі» Г. Лассуелла, «теорії мінімальних ефектів», «теорія корисності та задоволення потреб» Е. Каца, різні концепції впливу засобів масової комунікації).

Теорія чарівної кулі і підшкірних ін'єкцій (теорія шприца) відкриває історію дослідження масової комунікації. Згідно з цими теоріями, ті, хто керує коштами інформації, керує суспільством, оскільки засоби інформації мають прямий, безпосередній і потужний вплив на тих, хто звертає увагу на їх утримання. Вплив ЗМІ на людей подібно пулі або підшкірному вприскуванню. Одним з основоположників зазначеної теоретичної моделі вважають Г. Лассуелла.

Ці теорії виходили з припущення про величезні, практично необмежені можливості інформаційно-пропагандистського впливу на масову аудиторію, яка в плані відбору повідомлень поводить досить пасивно і по суті нагадує очікування пацієнта, чий статок починає змінюватися після отримання дози лікарського препарату у вигляді ін'єкції.

«Теорія мінімальних ефектів» (англ. *Limited-effects theory*) — теорія масової комунікації, заснована на твердженні, що повідомлення, які передаються через засоби масової інформації під час передвиборчої гонки, не здатні повною мірою впливати на думку виборців. Відповідно до теорії, такі фактори як приналежність до партії, релігійні орієнтири і приналежність до певної соціальної верстви мають більший вплив на процес прийняття політичних рішень. «Теорія мінімальних ефектів» була висунута американським соціологом Полом Лазарсфельдом в 1940-х роках. Вона покладена в основу розробленої Лазарсфельдом моделі двоступеневого потоку інформації.

Теорія користі і задоволення (англ. *Uses and Gratifications Theory*) — соціологічна теорія, яка надає велике значення активній участі аудиторії у прийнятті рішень і визначенні мети при споживанні нею продукції ЗМІ. Теорія користі і задоволення суттєво відрізняється від інших теорій, які пояснюють ефекти медіа, тому що розглядає членів аудиторії не як пасивних отримувачів інформації, а як активних агентів-користувачів медіа. Розробниками основних положень теорії були Е. Катц, Дж. Бламлер і М. Гуревич.

2. У другому питанні необхідно розглянути основні теорії комунікації «макрорівня». Найбільш відомими представниками, що

зробили внесок у розвиток теорії комунікації виступають: Г. Алмонд і Дж. Коулман, К. Дойч, Д. Істон, Д. Кноук і Дж. Куклінські, Р. Хакфельдт і Дж. Спраг, Р.-Ж. Шварценберг, Т. Ямагіші, М. Гілмор, К. Кук, Н. Луман та ін.

Ці теорії розроблені в рамках політичної комунікації і передбачають побудову на макрорівні моделей, що концептуально відображають зміст і тенденції розвитку процесів інформаційного впливу і взаємодії суб'єктів політики на рівні політичної системи і суспільства загалом (праці Г. Алмонда, М. Гілмор, К. Дойча, Д. Істона, Дж. Коулман, К. Кук, Дж. Куклінські, Д. Ноука, Дж. Спрага, Р. Хакфельдта, Р.-Ж. Шварценберга, Т. Ямагіші та ін.).

Напрямок функціоналізму став методологічною основою для проведення низки досліджень у сфері політичних комунікацій в країнах, що розвиваються. Дослідження політичної комунікації зробили внесок в розвиток теорії модернізації, а низка теоретичних узагальнень, розроблених в рамках цих досліджень, мають велике теоретичне і практичне значення і в наш час.

Заяпитання для обговорення

1. Поясніть, що означає поняття «четверта влада» у суспільстві?
2. Обґрунтуйте положення про те, що ЗМІ здатні здійснювати контроль політичної діяльності та підтримувати баланс інтересів у суспільстві в процесі політичної комунікації.
3. Чи згодні ви з твердженням К. Дойча, що сила або насильство не є сутністю політики?
4. Обґрунтуйте твердження Т. Джефферсона «Якби мені потрібно було обирати між урядом без газет і газетами без уряду, я б вважав за краще останнє».

Заяпитання та завдання для самоконтролю

1. Укажіть основних представників теорій комунікації мікрорівня.
2. Укажіть основних представників теорій комунікації макрорівня.
3. У чому полягає специфіка політичної комунікації?

Література: [2]; [6]; [11]; [20]; [21].

Практичне заняття 1.3 СУЧАСНІ МОДЕЛІ КОМУНІКАЦІЇ

Мета: ознайомлення із сучасними моделями комунікації.

План

1. Лінійна (класична) модель комунікації Г. Лассуелла та соціально-психологічна (інтераціоналістська) модель комунікації Т. Ньюкомба.
2. Шумова модель комунікації К. Шеннона, У. Уївера та факторна модель комунікації (Г. Малецький). Циркулярна (замкнута) модель комунікації В. Шрамма і К. Осгуда.
3. Текстова модель комунікації А. П'ятигорського. Теорія комунікативної дії (актів).

1. У першому питанні розглядається сутність лінійної (класичної) моделі комунікації Г. Лассуелла та соціально-психологічної (інтераціоналістської) моделі комунікації Т. Ньюкомба.

Модель комунікації Гарольда Лассвелла — класична модель в соціології масової комунікації, яка дозволяє дослідити структуру комунікаційного процесу, а також його окремі складові та їх взаємозв'язок. Модель Р. Лассвелла отримала широке визнання як одна з провідних парадигм теоретичного осмислення комунікації. Його формула комунікації передбачає відповідь на поставлені питання: хто? повідомляє що? по якому каналу? кому? з яким ефектом? Згодом зазначена конструкція знайшла застосування у вирішенні проблем політичної комунікативістики.

У 1953 р. Т. Ньюкомбом була створена інтераціоналістська модель комунікації як альтернатива Лассвеллівській. В моделі Т. Ньюкомба на перший план висунуто активність реципієнта як рівноправного суб'єкта комунікативної діяльності. Суб'єкти комунікації розглядаються, як рівноправні і пов'язані взаємними очікуваннями і установками, так і загальним інтересом до предмета спілкування.

2. У другому питанні вивчається шумова модель комунікації К. Шеннона-У. Уївера, факторна модель комунікації Г. Малецького та циркулярна (замкнута) модель комунікації В. Шрамма і К. Осгуда.

Шумова модель комунікації К. Шеннона-У. Уївера — математична модель, яка описує лінійну передачу повідомлень і розглядає основні об'єкти комунікації.

Була запропонована в 1949 р. Клодом Шенноном і Уорреном Уївером. Метою теорії комунікації Шеннона–Уївера є виявлення принципів передачі інформації, тобто здійснення зв'язку між полюсами технічної системи. Їх схема, яка складається з п'яти елементів, отримала назву «Ланцюг Шеннона–Уївера», або «трансмійсна модель», стала міцною основою сучасних теорій передачі інформації.

Факторна модель комунікації Г. Малецького є одним з багатьох варіантів розвитку моделі комунікації Шеннона–Уївера і включає окрім базових елементів, ще близько двох десятків чинників, які становлять контекст процесу комунікації і активно впливають на його суб'єкти. У циркулярній (замкненої), збалансованої моделі комунікації В. Шрамм і К. Осгуда (1954) було запропоновано розглядати відправника і одержувача інформації як рівноправних партнерів, а також зроблено акцент на зворотній зв'язок, який врівноважує прямий зв'язок: кодування — повідомлення — декодування — інтерпретація — кодування — повідомлення — декодування — інтерпретація.

3. У *третьому питанні* розглядається сутність текстової моделі комунікації А. П'ятигорського та теорії комунікативної дії (актів). У моделі А. П'ятигорського кожен текст створюється в певній комунікативній ситуації зв'язку автора з іншими особами. Він простежує взаємодію категорій простору і часу з текстом. Сюжет і ситуація розглядаються А. П'ятигорським як два універсальних засоби опису тексту.

Ю. Габермас розрізняє дві форми комунікації: комунікативну дію, метою котрої є обмін інформацією, та дискурс, що допомагає відновити згоду, дискурсивне взаєморозуміння, шляхом обґрунтувань.

Запитання для обговорення

1. Поясніть відмінності між лінійною (класичною) моделлю комунікації Ласуелла та соціально-психологічною (інтеракціоністською) комунікативною моделлю Т. Ньюкомба.
2. Що означає поняття «Ланцюг Шеннона–Уївера»?
3. Як трактується сюжет, ситуація і міф у текстовій моделі комунікації А. П'ятигорського?
4. У чому сутність комунікативної дії та дискурсу Ю. Габермаса?

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте сучасні теорії комунікації: лінійна (класична) модель комунікації Г. Ласуелла та соціально-психологічна (інтеракціоністська) модель комунікації Т. Ньюкомба.
2. Розкрийте сутність шумової моделі комунікації К. Шеннона–У. Уївера, факторної моделі комунікації (Г. Малецького) та циркулярної (замкненої) моделі комунікації В. Шрамма і К. Осгуда.
3. Розкрийте зміст текстової моделі комунікації А. П'ятигорського та теорії комунікативної дії (актів) Ю. Габермаса.

Література: [2]; [6]; [11]; [20]; [21].

Практичне заняття 1.4

КОМУНІКАЦІЯ ТА СПІЛКУВАННЯ. РІВНІ ТА ВИДИ КОМУНІКАЦІЇ

Мета: ознайомлення з особливостями спілкування як діяльності, рівнями та видами комунікації, особливостями комунікації в умовах граничної самотності.

План

1. Спілкування як діяльність. Рівні спілкування.
2. Структура спілкування.
3. Види спілкування.
4. Комунікація і проблема самотності.

У *першому питанні* розглядається поняття спілкування як процесу діяльності у контексті взаємодії людини і світу. Спілкування — складний, багатоплановий процес встановлення і розвитку контактів між людьми, породжуваний потребами у спільній діяльності, який передбачає обмін інформацією, взаємодію, сприймання та розуміння між його учасниками. Необхідно звернути увагу на мотив, мету, дію і операцію як складові процесу діяльності (за Л. Вигодським).

При розгляді рівнів спілкування звернути увагу на виділення в літературі окремих рівнів спілкування за різними параметрами (залежно від змісту і спрямованості дій партнерів), а також на особливості спілкування на макрорівні, мезорівні та мікрорівні.

У другому питанні аналізується структура спілкування та її складові: когнітивна (пізнавальна), афективна (емоційна) і конативна (поведінкова). Когнітивне спілкування — це усвідомлення сприйнятих значень завдяки мисленню, відображенню, фантазії, що пов'язано із особливостями прагнення індивідів до взаємопізнання, до необхідності розкриття психологічних якостей особистості. Когнітивне спілкування — це також обмін знаннями. Конативна складова спілкування пов'язана з індивідуальними прагненнями людини до тих чи інших об'єктів, які виступають в формі збуджувальних сил. Завдяки цьому відносини реалізуються в конкретній поведінці. Афективна (емоційна) складова спілкування полягає в переживанні людиною своїх стосунків з оточуючим світом. У процесі спілкування ці переживання вторинно відображаються у вигляді взаємовідносин: симпатій — антипатій, любові — ненависті, конфлікту — злагоди тощо. Зазначені взаємовідносини визначають соціально-психологічний фон взаємодії.

У третьому питанні розглядаються основні види спілкування. У цьому питанні потрібно звернути увагу на класифікацію видів спілкування залежно від різних критеріїв, які наведено у навчальній та науковій літературі.

Міжособистісне спілкування — спілкування між двома-трьома суб'єктами.

Монологічне спілкування реалізується за нерівноправних позицій партнерів і є суб'єкт-об'єктними відносинами.

Діалогічне спілкування — це рівноправна суб'єкт-суб'єктна взаємодія, яка має на меті взаємне пізнання та самопізнання партнерів зі спілкування.

Ритуальне спілкування — індивідуальний стиль спілкування, притаманний дуже багатьом людям. Цей стиль походить від соціальних міжгрупових ситуацій спілкування, де головним завданням партнерів є підтримка зв'язку із соціумом, підкріплення уявлення про себе як про члена суспільства. *Рольове спілкування* — це такий вид спілкування, при якому його зміст та засоби регламентовані соціальними ролями партнерів по спілкуванню.

У четвертому питанні основна увага приділяється розкриттю особливостей комунікаційних процесів індивіда в умовах граничної самотності.

Феномен самотності давно виступає предметом вивчення і є однією з ознак, що притаманні сучасному комунікативному середовищу.

Одним із проявів самотності є феномен робінзонади. Все більше виникає явищ самотності індивідів у соціумі, в електронних соціальних мережах із драматичними, психологічними переживаннями. Самотність впливає на умови індивідуальної та соціальної комунікації.

Запитання для обговорення

1. У чому полягають особливості спілкування як процесу діяльності?
2. Охарактеризуйте основні складові структури спілкування: когнітивну, емоційну та конативну. В чому полягає їх відмінність?
3. Які види спілкування вам відомі? Наведіть приклади монологічного, діалогічного, ритуального, рольового та міжособистісного спілкування.
4. Як ви розумієте поняття «самотність в мережі»?
5. Що ви розумієте під феноменом робінзонади?

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте поняття спілкування у контексті його розуміння як процесу діяльності.
2. Назвіть основні рівні та структурні складові спілкування.
3. Назвіть основні види комунікації.
4. У чому полягає філософський зміст проблеми самотності?

Література: [2]; [6]; [11]; [20]; [21].

Практичне заняття 1.5

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ХАРАКТЕР КОМУНІКАТИВНОГО ЗНАННЯ

Мета: ознайомитися із загальною теорією комунікації та розкрити міждисциплінарні зв'язки комунікативного знання.

План

1. Філософські, психологічні та соціологічні аспекти комунікації.
2. Культурологічні, лінгвістичні, біологічні та технічні аспекти комунікації.

1. У першому питанні розглядаються філософські, психологічні та соціологічні аспекти комунікації. Дослідження проблем комунікації не обмежуються тільки областю соціальних наук. Вони активно вивчаються представниками кількох десятків дисциплін — гуманітарних, природничих, технічних. Сучасна теорія комунікації є відносно самостійною дисципліною та виступає як комплексна галузь сучасного наукового знання, що органічно поєднує в собі результати досліджень цілої низки наук. Філософія бачить в комунікації один з атрибутивних властивостей матерії, зумовлених матеріальною єдністю світу і, отже, взаємозв'язком, взаємозалежністю явищ і процесів дійсності. Одним з найважливіших комунікативних аспектів психологічної науки є вивчення здатності людини відображати світ, пізнавати його і регулювати свою взаємодію з ним. Соціологія, вивчаючи структуру суспільства і динаміку суспільного розвитку, велике значення приділяє проблемам комунікації в контексті зв'язків і відносин різних соціальних суб'єктів.

2. У другому питанні розглядаються культурологічні, лінгвістичні, біологічні та технічні аспекти комунікації. Лінгвістика займається проблемами вербальної комунікації — виникненням і розвитком мови і мови (усної та письмової, діалогічного і монологічного) як найважливіших засобів людського спілкування. В культурології комунікативна проблематика виявляється головним чином при вивченні проблем трансляції культурних цінностей або безпосередньо в спілкуванні людей, або через механізми

опредметнення та розпредметнення — від людини до людини, від покоління до покоління і між представниками різних культур. У рамках біології активно розвивається напрямок, що вивчає поведінку і комунікацію тварин, зумовлених біологічними факторами. Надзвичайно вагомий внесок у вивчення комунікації зробили технічні науки. Еволюція комунікативних можливостей людини пов'язана з технічним прогресом.

Запитання для обговорення

1. У чому полягають особливості філософських, психологічних та соціологічних аспектів комунікації?
2. Охарактеризуйте зміст культурологічних, лінгвістичних, біологічних та технічних аспектів комунікації.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте зміст міждисциплінарних зв'язків комунікації з філософією, психологією та соціологією.
2. Охарактеризуйте зміст міждисциплінарних зв'язків комунікації з культурологією, лінгвістикою, біологією та технічними дисциплінами.

Література: [2]; [6]; [11]; [20]; [21].

Практичне заняття 1.6

ПОНЯТТЯ СВІДОМОСТІ У ФІЛОСОФІЇ

Мета: ознайомлення з особливостями визначення поняття «свідомості у філософії».

План

1. Свідомість як специфічно суспільна форма відображення.
2. Структура і форми суспільної свідомості. Діалектичне співвідношення і взаємодія форм суспільної свідомості.
3. Феноменологічне трактування свідомості.

1. У *першому питанні* необхідно визначити проблему свідомості. Багато століть свідомість залишалася таємницею. Це завжди сприяло містифікаціям її природи і сутності. Ще в стародавні часи виникало уявлення про свідомість як прояв душі таємничої «чуттєво-надчуттєвої» істоти, що уявлялася носієм людського життя і деяких важливих станів людського тіла. Характерним для цих поглядів було те, що душа не відокремлювалася від тіла, ще не існувало поділу на матеріальне та ідеальне. Це також стосується перших філософських теорій. В історико-філософському процесі проблема свідомості набула найрізноманітніших тлумачень. Більшість філософів пояснювали свідомість залежно від того, яку вони займали позицію в питанні співвідношення матерії та свідомості.

Свідомість — це вища форма відображення, яка виявляється: по-перше, у тому, що більш глибокого й усвідомленого змісту набуває чуттєве відображення, тобто над відображенням виникає своєрідна надбудова — абстрагування, яке полягає в розумовому ізолюванні, вирізнення певного предмета, відношення, властивості з сукупності предметів, відношень, властивостей. Абстрагування є засобом перероблення споглядання і уявлень у поняття. Воно розчленовує, розриває, схематизує цілісну, рухоми дійсність. В окремо взятій абстракції суб'єкт відходить від дійсності, проте саме це забезпечує вивчення окремих сторін предмета в чистому вигляді і; по-друге, у тому, що свідомість відображає світ не в чуттєво-наочних, а в ідеальних образах.

2. У *другому питанні* студенти мають визначити структуру і форми суспільної свідомості. Свідомість у своїх розвинених формах є соціально-культурним продуктом.

Люди починають виділяти себе з природи, коли виготовлять знаряддя праці. Праця — це процес обміну речовин між людиною і природою, це органічна основа людської кооперації і партнерства. Людина своєю діяльністю обумовлює і контролює цей обмін речовин.

Але не лише праця, трудова діяльність лежать в основі формування свідомості. Будь-яка творча діяльність (наукова, поетична, мистецька, релігійна) є важливим чинником розвитку свідомості.

Основною рисою, що відрізняє практику людини від діяльності тварини, є те, що людина підкорює світ, підпорядковує його собі

залежно від власних потреб. Отже, людина спроможна оволодіти нескінченною кількістю форм діяльності. Існує індивідуальна і суспільна свідомість. Водночас, ці її форми не є абсолютно ізолюваними одна від одної — не існує індивідуальної свідомості без суспільної, як і навпаки. Але неправильно тлумачити суспільну свідомість як певну суму «індивідуальних свідомостей». Так і індивідуальну свідомість не можна розуміти як відособлений «екстракт» суспільної свідомості — вони є тотожністю протилежностей, що взаємозумовлюють і взаємозбагачують одна одну.

Суспільний характер свідомості як феномену людської життєдіяльності виявляється у розмаїтті таких її форм, як філософія, релігія, наука, мистецтво, мораль, правосвідомість, соціальна психологія тощо.

Першим зумовлюючим фактором становлення свідомості стала праця. Під час процесу виготовлення елементарних знарядь праці людина почала вирізняти загальні зв'язки та відносини в предметах праці. Іншим фактором виникнення та розвитку свідомості є мовне спілкування, мова. Третім фактором виникнення свідомості є общинний характер життя людей. Свідомість — продукт суспільства і суспільного розвитку. Поза суспільством не було, немає і не буде свідомості.

Отже, для виникнення свідомості були необхідні певні біологічні передумови, хоч вони безпосередньо і не створюють її. Свідомість виникає на соціальній основі, є продуктом суспільства і суспільного розвитку. Свідомість — це функція людського мозку. Свідомість — це специфічно людське відображення і духовне освоєння дійсності, властивість високоорганізованої матерії — людського мозку, яка полягає у створенні суб'єктивних образів об'єктивного світу, утриманні, зберіганні і переробленні інформації, у виробленні програми діяльності, спрямованої на вирішення певних завдань, в активному управлінні цією діяльністю. Свідомість є суспільно-історичним продуктом. Вона виникає разом з людським суспільством у процесі становлення і розвитку трудової діяльності та мови, формуючись тільки в умовах соціального середовища, постійного спілкування індивідів між собою.

3. У *третьому питанні* необхідно розкрити феноменологічне трактування свідомості. Мислителі по-різному трактують сутність свідомості. В історії філософії сформувались кілька напрямів

вивчення її як феномену: екзистенціальний (Ж.-П. Сартр), неопозитивістський (Л. Вітгенштейн), герменевтичний (Г.-Г. Гадамер), психологічний (З. Фройд), феноменологічний (Б. Гуссерль). Найпоширеніший з-поміж них — феноменологічний.

Термін «феноменологія» утворено з двох понять — «феномен» і «логос», що мають грецьке походження: «феномен» — це те, що себе у — самому — себе — показує, само проявляється, само демонструє себе і «логос», що перекладається як вчення. У межах феноменології свідомість розглядається як специфічний регіон буття, що не можна зводити ні до яких відносин: ні до предметних, ні до спеціальних, ні до безсвідомої основи, самої свідомості.

У Б. Гуссерля йдеться про різноманітні феномени свідомості, у М. Гайдеггера — про феномен людського буття, у Ж.-П. Сартра — про рефлексивне (для себе — буття), у Мерло-Понті — про одухотворене людське тіло.

Представники феноменології намагаються протистояти наївному натуралістичному погляду на свідомість і світ, який зводить свідомість до предмета, до об'єкта і встановлює між ними лише причинні і функціональні зв'язки. За Б. Гуссерлем, буття свідомості принципово відрізняється від предметного світу як суто усвідомленість.

М. Гайдеггер говорить про розрізнення людського існування і сушого. Але і свідомість, і людське буття існують тільки в єдності зі світом. Отже, йдеться про чисту свідомість — потік свідомості, яка формує феномени — значення предметного світу.

Запитання для обговорення

1. Поясніть, що означає «мислити абстрактно» і «мислити конкретно».
2. Обгрунтуйте твердження Г. Гегеля, що «істиною свідомості є самосвідомість».
3. Чим відрізняється мова жестів від вербальної мови?
4. Обгрунтуйте твердження І. Канта: «Якщо з емпіричного пізнання усунути будь-яке мислення (через категорії), то не залишиться жодного знання про той чи інший предмет, тому що з допомогою лише одних наочних уявлень ніщо не осмислюється...».

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Дайте філософське визначення поняття «свідомість».
2. Охарактеризуйте проблему свідомості в історії філософії.
3. У чому полягає специфіка самосвідомості?
4. Проаналізуйте феноменологічне трактування свідомості.

Література: [2]; [6]; [11]; [20]; [21].

Практичне заняття 1.7

ПОНЯТТЯ СВІДОМОСТІ У ПСИХОЛОГІЇ

Мета: ознайомлення з особливостями визначення поняття свідомості у психології.

План

1. Свідомість людини як цілісне психічне утворення.
2. Основні особливості психіки людини.
3. Несвідоме та підсвідоме у психіці людини.

У першому питанні розглядається та розкривається поняття свідомості людини як цілісне психічне утворення. Свідомість (свідоме) виступає як а) вищий рівень психічного відображення і саморегуляції; вважається властивим тільки людині як суспільно-історичній істоті; б) думки і почуття, що індивід усвідомлює в будь-який момент.

Емпірично виступає як безупинно змінювана сукупність почуттєвих і розумових образів, що безпосередньо з'являються перед суб'єктом у його «внутрішньому досвіді» і передують його практичній діяльності, — мозаїка станів, що відіграє більш-менш значну роль як у зовнішній, так і у внутрішній рівновазі індивіда.

Свідомість характеризується: 1) активністю; 2) інтенційністю — спрямованістю на предмет: свідомість завжди — усвідомлення чогонебудь (інтенція); 3) здатністю до рефлексії, до самоспостереження — усвідомлення самої свідомості; 4) мотиваційно-ціннісним характером; 5) різними ступенями (рівнями) ясності. Свідомість будь-якого індивіда унікальна, але не довільна — вона обумовлена

зовнішніми, відносно свідомості, факторами, насамперед структурами соціальної системи, в якій існує індивід, і завжди має суспільно-історичний характер.

У *другому питанні* розглядаються особливості психіки людини. Весь спектр явищ психіки, що вивчаються психологічною наукою, охоплюють чотири їх групи: психічні процеси, психічні стани, психічні властивості та масові явища психіки

Процеси також носять назву когнітивних, пізнавальних, оскільки спрямовані на пізнання навколишнього та внутрішнього світу. Це — відчуття, сприйняття, увага, пам'ять, уява, мислення, мова.

Психічні стани характеризують внутрішні переживання і мають визначальний вплив на перебіг діяльностей. Це стани: уваги, напруги, релаксації, установки, також емоційні переживання пов'язані з процесом задоволення потреб та самі потреби (мотиваційні переживання).

Властивості носять назву *індивідуальних, особистісних*: здібності, темперамент, характер, воля, почуття, потреби, мотиви поведінки, стійкі відношення до себе та оточення. Тобто, все те, що відрізняє людину від інших як особистість і проявляється у поведінці. Основні особливості психіки людини: рефлексія, цілеспрямованість, мотивованість, тотожність, неперервність, цілісність, константність, вибірковість, зосередженість.

У *третьому питанні* розглядаються особливості процесів свідомого та несвідомого у психіці людини. Несвідоме, в широкому значенні, — це сукупність психічних явищ, процесів, операцій і станів, не представлених у свідомості людини.

Експериментальна розробка поняття несвідомого була вперше проведена З. Фройдом, який показав, що багато дій, реалізацію яких людина не усвідомлює, мають осмислений характер і можуть бути пояснені за рахунок дії потягів (переважно — сексуальних).

Підсвідоме — психічні процеси, які відбуваються під порогом свідомості. Підсвідоме виступає своєрідним резервуаром свідомості людини, де зберігається незапитувана інформація із власного досвіду, а також закладені можливості різних комбінацій цієї інформації.

Підсвідомість є також основою репродуктивної діяльності, сприймає та зберігає все, що людина бачить, думає, відчуває.

Запитання для обговорення

1. Чи може сформуватися свідомість у сліпоглухонімих дітей, якщо сформувати у них навички предметно-практичної діяльності?
2. Чим відрізняється мова жестів від вербальної мови?
3. Обґрунтуйте твердження І. Канта: «Якщо з емпіричного пізнання усунути будь-яке мислення (через категорії), то не залишиться жодного знання про той чи інший предмет, тому що з допомогою лише одних наочних уявлень ніщо не осмислюється...».
4. У чому полягають особливості взаємодії свідомого, несвідомого та підсвідомого у концепції З. Фрейда?

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття «свідомість» з точки зору психологічної науки.
2. У чому полягає специфіка несвідомого та підсвідомого у психологічній структурі особистості?
3. Назвіть специфіку розуміння свідомості у психології.
4. Назвіть основні положення концепції З. Фрейда.

Література: [2]; [6]; [11]; [20]; [21].

Модуль 2
СТАНОВЛЕННЯ КОМУНІКАЦІЇ ЯК ПРОБЛЕМАТИКИ
В ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ ТА ПСИХОЛОГІЇ

Практичне заняття 2.1

РОЗВИТОК КОМУНІКАЦІЇ В ПЕРІОД АНТИЧНОСТІ

Мета: ознайомлення з особливостями та основними закономірностями розвитку філософії комунікації в період античності.

План

1. Дофілософські (міфологічні) погляди людей первісної епохи на душу.
2. Античні натурфілософи про душу. Антропологічний поворот в античній філософії та його вплив на формування в подальшому психологічної проблематики.
3. Платон і етика комунікації. Перша загальна схема комунікації Аристотеля.

1. У першому питанні варто проаналізувати особливості міфологічного світогляду. В первісному суспільстві релігія була просто світоспогляданням.

Міфологічний світогляд (міф — сказання про діяння героїв і богів) був притаманний первіснообщинному суспільству. Він ґрунтувався на *тотемізмі* (вірі членів роду в надприродний зв'язок даної родової групи з якоюсь твариною, рослиною тощо, які вважалися прародичами і слугували об'єктом поклоніння для даного роду). Проте *тотемізм* і *міфологічний світогляд* не можна ототожнювати, бо останній лише здійснюється через тотемізм, виступаючи формою духовно-практичного освоєння світу. Міф поставив такі питання, якими людство переймається й у наш час: про походження світу й людини; про хаос і космос; про скінченність та нескінченність світу тощо. Міфологія та філософія — два різні типи світогляду. Міфологічний тип є результатом «стихійного перенесення на весь всесвіт властивостей людини та її роду». Філософія ж — це світоглядне мислення, або мислячий світогляд.

Філософія прагне обґрунтувати положення, які висувуються, тоді як міфологеми приймаються на віру.

Відмінності міфологічного та наукового світогляду: авторитет традицій, антропоморфізм, анімізм, гілозоїзм, образно-асоціативні процеси, емоційне, образне сприйняття світу, алогічність.

Особливості філософсько-раціонального світогляду: єдність раціонального, емоційного та дієвого компонентів психічної організації; авторитет розуму, деантропоморфізація, деміфологізація довкілля, природи, космосу; пошук генетичного початку світу, спроби знайти його субстрат; не опис, а пояснення сутності душі та її функцій; логічне обґрунтування положень, що висувуються.

Філософсько-психологічні ідеї античного світу «виростають» із міфології та епосу греків, що позначилося на розвитку психології як науки. Характерними рисами грецької філософії є: наявність великої кількості міфологічних та епічних образів; елементи антропоморфізму (уподібнення людині, наділення людськими властивостями предметів і явищ неживої природи, небесних тіл, тварин, міфічних істот); наївний пантеїзм, або ототожнення богів із природними силами і розгляд природи як втілення Божества; зв'язок природних процесів із проблематикою моралі та оцінювання їх у категоріях «добра», «зла», «справедливості», «блага» та ін.; пошуки першооснови всього суцього, що пізніше в новій європейській філософії постане як проблема субстанції.

Філософія психології комунікації має багатовікову історію, адже перші наукові уявлення виникли ще в стародавньому світі. Відтак перед науковцями закономірно постає важливе питання щодо періодизації історії психології. Адже за умови виокремлення етапів становлення психологічної науки і визначення змісту кожного з них чіткіше простежується динаміка розвитку психології й окреслюються перспективи її подальших прогресивних змін.

2. У другому питанні треба розкрити антропологічний поворот в античній філософії та його вплив на формування надалі психологічної проблематики.

Грецька філософія відіграла особливу роль у розвитку європейської наукової психології. Філософія психології впродовж тривалого часу не була самостійною наукою; знання про психіку здобувалися, передусім, філософами, але також і медиками, юристами, педагогами, богословами. Основним поняттям, що

відображає психічні явища, залишається «душа», яке зародилося ще в глибокій давнині. Проте істотно перетворюється зміст даного поняття, здійснюються спроби раціоналістичного пояснення сутності душі.

В античній філософії першочергово наявні *натурфілософські ідеї*, тобто прагнення мислителів до філософського осмислення природи. Латинською мовою слово «природа» звучить як «натура», грецькою — «фізис», тому таку філософію можна назвати «фізичною», а філософів цього періоду — «фізиками».

Першим етапом у розвитку Античної філософії стали ідеї натурфілософських шкіл Стародавньої Греції (мілетська, піфагорійська школа, Геракліт, елеати, античний атомізм). Біля витоків формування натурфілософії перебувала мілетська школа (м. Мілет, Мала Азія, VII ст. до н.е.).

Мілетці здійснили перші спроби наукового, тобто об'єктивного і детерміністичного підходу до пояснення душі, вільного від міфологічних нашарувань. У VI ст. до н.е. в південно-італійському місті Елеї виникає ще одна філософська школа — елейська, послідовників якої називали *елеатами*.

На відміну від представників мілетської школи, які в основі світу вбачали певну матеріальну стихію (воду, вогонь та ін.), елеати вважали основою світу дещо неконкретне, те, що можна позначити поняттям «буття». Найбільш ґрунтовні ідеї елейської філософії розроблялися *Парменідом* і *Зеноном*. Школа елеатів була заснована *Ксенофаном Колофонським*.

В елейській школі заперечували рух і розвиток, на відміну від Геракліта. Тому елеатів називали першими метафізиками. Крім того, саме тут уперше в історії філософії стикаємося з доказом як таким, оскільки до цього часу філософи спиралися більшою мірою на аналогії та метафори. Особливу цікавість викликає пояснення Емпедоклом біологічних і психічних явищ. Так, виникнення органічного життя він уявляв собі як справу випадку. Першочергово «незліченні племена смертних створінь були розкидані по всій землі й мали всілякі можливі дивні подоби». Були, наприклад, «голови без шиї й тулуба», «очі без обличчя», «людські постаті з бичачими мордами».

Ідея руху в античній психології виражає один із центральних пунктів античного світогляду. Все, що рухається, живе і має душу.

Анаксагор бачить життя всюди. Якщо рух є виразником душі, то душа є джерелом руху. Не тільки люди, а й рослини можуть рухатися за своїм бажанням. Вони також здатні відчувати, перебувати в скорботі та радити. Особливості руху листя рослин можуть навіть вказувати на те, які переживання властиві їм у певний час. Ознакою рослинних емоцій є рухливість листя.

Стародавні грецькі філософи, розуміючи філософію насамперед як раціональне пізнання світу, зробили спробу пояснення світу з нього самого, намагалися дослідити, чим є Космос. На перший план висували проблему пошуку першооснови. Рання грецька натурфілософія здійснила перехід від міфологічного до раціонального осмислення буття.

3. У *третьому питанні* проаналізовано філософсько-психологічні ідеї представників класичної грецької науки.

Доба високої класичної античної філософії бере свій початок у другій половині V ст. до н.е. У цей період надзвичайно чітко простежується тема людини в системі інших доволі важливих філософських проблем.

Найяскравіше зазначена тенденція знаходить свій вияв у *софістів* — перших платних учителів філософії. Відомими представниками цієї течії можна вважати *Протагора* (481–411 до н.е.), *Горгія* (бл. 483–375 до н.е.) та ін.

Протагором було сформульовано вихідний принцип софістів: «Людина — міра всіх речей». Софістами вважалось, ніби те, що приносить людині задоволення, — добре, а те, що викликає страждання, — погане. У межах теорії пізнання багато хто із софістів стали *релятивістами*.

Величезний вплив на античну і світову філософію здійснив Сократ (469–399 до н.е.), який уперше засумнівався в істинності колишніх міркувань про людину як частину в низці всезагальних закономірностей. Філософ доводив, що важливіше за все — це дослідження людини та її душі, причому природні закони не можна повністю розповсюджувати на людську істоту, оскільки вона підкорюється іншим законам, а саме: законам розуму. Він вказав на розмежування душі й тіла та проголосив нематеріальність душі. На думку Сократа, обов'язком філософської науки є сприяння піднесенню душі, плекання її чеснот, формування здатності душі до життя відповідно до свого призначення.

Метод психологічного аналізу, яким користувався філософ, умовно можна назвати «методом суб'єктивної діалектики». Він мав виразний вияв у співбесідах, діалогах, які Сократ любив вести з людьми різного віку і статусу.

За Сократом, пізнання власної душі на засадах рефлексії допомагає зрощувати розум як основу самовладання. Володіння собою являє собою владу розумної частини душі над тілесними пристрастями та інстинктами людини. Панування раціональності над вітальністю і є, найого думку, свободою. Людина, яка володіє собою, досягла божественного стану автаркії (самодостатності). Уцьому стані душа є впорядкованою, добродійною, а відтак — щасливою.

Платон (427–347 до н.е.) — філософ доби класичної грецької науки. Міркуючи про душу, Платон дійшов висновку про нематеріальність душі, яка є нічим іншим, як «ідеєю» — безсмертною духовною сутністю. Душі існують у занебесному «світі ідей», які лише на час земного життя з'єднуються з тілами. Істинне знання, за Платоном, є лише результатом «пригадування душі» про світ ідей, який вона споглядала до свого земного втілення. Філософом піднімається також питання про співвідношення душі й тіла. За вченням Платона, кожна душа є безсмертною.

У вигляді міфів Платон висловлює припущення про долю душі після смерті тіла. Душі, які вели спосіб життя, виключно пов'язаний із тілесними задоволеннями, пристрастями і жаданнями, з настанням смерті не зможуть повністю відділитися від тілесного, оскільки тісно зрослися з останнім. Боячись Аїда, ці душі бродять якийсь час і як фантоми кружляють навколо могил. Зрештою, охоплені бажанням тілесного, ці душі знову з'єднуються з тілами.

Будучи раціоналістом, Платон вважав, що поведінка має спонукатися і скеровуватися розумом, а не почуттями, і виступав проти теорії детермінізму Демокрита, віруючи у можливість свободи людини та її розумну поведінку. Так, у психології з'явилася важлива думка про те, що свобода людини, можливість довільної поведінки пов'язані з необхідністю усвідомлення цієї поведінки, її причин, тобто розум і є основою та гарантією свободи.

Платон приділяв увагу вивченню індивідуальних схильностей і здібностей людей вже в ранньому віці, адже ці знання потрібні не лише для розвитку їх моральності, а й для аналізу професійної придатності дитини та її майбутнього статусного місця в державі.

Аристотель (384–322 до н.е.) — один із найвидатніших учених Греції. Трактат «Про душу» вважається першою психологічною монографією, в якій філософ не лише узагальнив усе, що було зроблено його попередниками, але й вибудував психологічні знання в нову систему, відкрив перспективи перед наукою, поставивши питання, на які намагалися відповісти різні покоління психологів.

За Аристотелем, душа не відірвана від тіла субстанція, як стверджував Платон, але не є й тілом, як вважав Демокрит. Отже, душа є формою реалізації здатного до життя тіла, яка не може існувати без тіла і не є тілом. Аристотель стверджував, що кожен є носієм культури у своїй душі.

До кола важливих питань, які вирішує Аристотель, належить також запропонований ним розподіл розуму на теоретичний і практичний.

Результат теоретичного мислення представлений у накопиченні знань, практичне мислення спрямоване на управління поведінкою. Поряд із цим філософ підкреслював, що знання як таке не робить людину моральною. На його думку, чесноти не залежать ані від теоретичного знання, ані від природи, яка лише потенційно наділяє людину задатками.

Моральна поведінка формується в реальних вчинках, тому дуже важливо змалечку скеровувати поведінку дитини, формуючи не лише її дії, а й ставлення до них.

Аристотель також уперше заговорив про значущість виховання і необхідність співвідношення педагогічних методів з рівнем психічного розвитку дитини. Він уперше в історії європейської науки запропонував вікову періодизацію дитинства, основою якої є розроблена ним структура душі. Філософ визначає фізіогноміку як розпізнавання природних і набутих душевних властивостей, які впливають на зовнішні прояви людини.

За Аристотелем, душа і тіло разом переживають однакові стани. Змінений стан душі впливає на зміни станів тіла і навпаки. Трактат «Фізіогноміка» є одним з найпсихологічніших творів Аристотеля, у якому автор виходить за межі суто категоріального вивчення психіки людини і виявляє велику спостережливість психолога.

Розвиток психології в елліністичний період. Під час завойовницьких походів О. Македонського (IV ст. до н. е.) виникла могутня світова монархія давнини.

Її наступний розпад сприяв відкриттю елліністичного періоду в історії стародавнього світу, який характеризується синтезом елементів культур Греції та країн Сходу. Положення особистості в суспільстві кардинально змінюється, що виявляється у втраті людиною свого зв'язку з містом-полісом, зникненням поняття «громадянин», яке фіксувало позицію людини як активної соціальної істоти.

Запитання для обговорення

1. Наведіть приклади подібних явищ: «Утворення понять, та логічний висновок не мають розумітися як позаісторичні категорії психології. Вони формуються в конкретних суспільно-історичних умовах і мають принципово різну структуру в умовах домінування різних форм діяльності» (Лурія О. Р. Психологія як історична наука).

2. Прочитайте фрагмент одного з найбільш відомих творів епохи античності та спробуйте визначити, кому з філософів могли б належати такі міркування. Відповідь обґрунтуйте. «... ми стверджуємо, що живе відрізняється від неживого наявністю життя. Але про життя говорять у різних значеннях, і ми стверджуємо, що дещо живе і тоді, коли у нього є хоча б одна з таких ознак: розум, відчуття, рух і спокій у просторі, а також рух у сенсі харчування, занепаду і росту. ... одним істотам притаманні одні властивості душі, — деякі з них, третім — лише одна. Ми визначили рослинну здатність, здатність прагнення, відчуття, просторового руху, міркування. Рослинам притаманна лише рослинна здатність, іншим істотам — і ця здатність, і здатність відчувати..., ... деяким живим істотам притаманна здатність до руху в просторі, іншим же, наприклад, людям, — здатність розмірковувати, тобто розум...».

3. Поясніть, яка проблема є провідною у філософії психології комунікації в античній філософії. Обґрунтуйте свою відповідь.

4. Поясніть, як ви розумієте тезу Протагора: «Людина є мірою всіх речей, а саме: для існуючих — мірою буття, для неіснуючих — небуття».

5. Охарактеризуйте умови виникнення філософії психології комунікації в Стародавній Греції.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте дофілософські (міфологічні) погляди на душу.
2. У чому проявився антропологічний поворот в античній філософії?
3. Який вплив на формування психологічної проблематики та комунікації мала філософія класичної доби?
4. Визначте основні ідеї комунікації Платона.
5. Назвіть загальну схему комунікації Аристотеля.

Література: [2]; [6]; [11]; [21].

Практичне заняття 2.2

РОЗВИТОК КОМУНІКАЦІЇ В ПЕРІОД СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА ВІДРОДЖЕННЯ: ФІЛОСОФСЬКИЙ ТА ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

Мета: ознайомлення з особливостями та основними закономірностями розвитку філософії комунікації в період Середньовіччя та Відродження.

План

1. Середньовічна філософська думка і питання комунікації. Теоцентризм і пріоритет релігійної свідомості.
2. Гуманістичний світогляд як основа аналізу людського спілкування в епоху Відродження (Ренесансу).

1. У першому питанні необхідно звернути увагу на особливості філософської думки комунікацію в період Середньовіччя. Епоха Середніх віків охоплює тривалий період: з V по XVI ст. і першу половину XVII ст.

Однією з найважливіших характеристик науки (зокрема, психології) в Середньовіччі був її тісний зв'язок з релігією. Її особливістю в цей період знову стала поява сакральності, від якої

психологія намагалася позбутися при переході від міфології до наукового знання ще в VII–VI ст. до н.е. Залежність науки від релігії зумовила актуальність питання про зв'язок і взаємовплив знання і віри, яке і стало найважливішим для науковців упродовж усього періоду. Церква бере на себе керівну роль в оцінюванні істини.

Офіційною наукою про душу стало богослов'я; філософії психології фактично довелося змінити свій предмет дослідження. Тому психології варто було відійти і поступитися богослов'ю у номіналізмі та реалізмі.

Церкви тривалий час залишалися осередком науки, у яких зберігалися книги і навчали грамоті. Єдиними освіченими людьми, як правило, були монахи, а світські люди і феодала часто не вміли читати і писати.

У диспутах на теологічні питання відпрацьовувалася майстерність діалектики суперечки, закладався логічний апарат міркування. З XIII ст. починає розвиватися наукова діяльність у всіх сферах знання, відбувається процес відокремлення проблеми знання і віри й народження світської досвідної науки.

Тісний зв'язок і залежність науки від богослов'я створюють підстави для використання як хронологічні межі під час аналізу розвитку психології в епоху Середньовіччя етапи розвитку релігійної думки.

Представники апологетики (від грец. *apologia* — захист) займалися тим, що адресували свої, спрямовані на захист християн, звернення до римських імператорів або широкого загалу.

Зміни в суспільному стані християнства позначилися і на характері його ідеології: вже не потрібно було захищатися й обґрунтовувати своє право на життя, настав час самим людям віри вказувати шлях і вести занепадаючий світ до спасіння. Етап апологетики (II–IV ст.) етап патристики (IV–VIII ст.) етап схоластики (IX–XV ст.).

Етап патристики (від лат. *pater* — отець) (IV–VIII ст.) відзначається тим, що богослов'я поступово починає звертатися до знань, накопичених в античності, адже після зміцнення сили християнської церкви виникла необхідність внести доповнення або трансформувати деякі положення християнства. До того ж необхідно було канонізувати постулати, що виходили з нових реалій, для того, щоб попередити розповсюдження ереси, що несла церкві розкол.

Психологія в цей час набуває етико-теологічного містичного характеру. Розвиток позитивних знань про психіку уповільнився, оскільки вивчення душевного життя підкорюється завданням богослов'я: показати, як дух людини потроху звеличується до царства благодаті.

Наступним етапом розвитку релігійної думки став етап схоластики (від грец. *schole* — школа) (IX–XV ст.). На межі V і VI ст. почала складатися система середньовічної освіти, причому провідними центрами середньовічної культури й освіти стали деякі з перших монастирських і приходських шкіл. У цих закладах розпочалося викладання філософії, яка й дістала назву *схоластики*.

2. У другому питанні необхідно розкрити питання філософії психології комунікації епохи Відродження.

Епоха Відродження є однією з найзмістовніших епох в історії західноєвропейської філософської думки. Епоха розквіту мистецтва, гуманізму, Реформації.

Гуманізм — це система світоглядних орієнтацій, центром яких є людина. Гуманізм як принцип культури Відродження ґрунтується на антропологічній картині світу. Незважаючи на світський та гуманістичний характер, філософія Відродження була пов'язана і формувалася під впливом культури Середньовіччя.

Починаючи з епохи Відродження риторика втрачає свою опору в гомілетичі і шукає її в практиці художнього мовлення. Відродження приносить нове, демістифіковане розуміння людського спілкування, засноване на гуманістичному світогляді.

У центрі уваги нової, секуляризованої культури знаходиться вже не Бог, а людина (ідея антропоцентризму). Вона сприяла появі рецидивів крайнього індивідуалізму, властивих епосі становлення і розвитку буржуазних відносин.

Уявлення про комунікації позитивно впливає на людей і в масових масштабах сприяє удосконаленню їх розуму, моральності. Питання соціальних комунікацій розглядалися через призму досягнення суспільних ідеалів гуманізму.

Толерантність як основний принцип і як одна з важливих методологічних засад досліджень комунікативних процесів може виступати умовою досягнення взаєморозуміння і в конкретно-професійних видах комунікацій.

Запитання для обговорення

1. Поясніть, як ви розумієте уривок із твору «Сума теології» Фоми Аквінського про трактування співвідношення віри і знання «Для того, щоб люди досягли спасіння і з більшим успіхом, і з більшою впевненістю необхідно було, щоб ті істини, що відносяться до Бога, Богом і були б викладені в Одкровенні».

2. Розкрийте особливості середньовічної філософії психології комунікації на прикладі вчення Августина Аврелія.

3. Поясніть, як ви розумієте вислів Н. Кузанського: «Людина є світ, тільки не абсолютно весь, а людський світ».

4. Назвіть спільні риси, які притаманні філософії психології комунікації Відродження та філософії психології комунікації Античності.

5. Охарактеризуйте зміст вислову Дж. Бруно «Всесвіт один, а світів у ньому багато».

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Назвіть ідеї античної філософії психології комунікації, які були розвинені філософією Середньовіччя.
2. Як філософська думка Середньовіччя вплинула на питання комунікації?
3. У чому полягав теоцентризм? Визначте його вплив на філософію психології комунікації.
4. Охарактеризуйте гуманістичний світогляд.
5. Назвіть особливості людського спілкування в епоху Відродження.

Література: [3]; [7]; [13]; [21].

Практичне заняття 2.3

РОЗВИТОК КОМУНІКАЦІЇ В ПЕРІОД НОВОГО ЧАСУ (XVII–XVIII ст.)

Мета: ознайомлення з особливостями та основними закономірностями розвитку філософії комунікації в період Нового часу.

План

1. Вплив провідних ідей епохи Нового часу на осмислення питань комунікації.
2. Комунікативні процеси у контексті філософії Ф. Бекона, Р. Декарта, Б. Спінози, Г. Лейбніца.

1. У першому питанні необхідно розкрити вплив філософії на питання комунікації. Термін «Новий час» — час зародження й утвердження буржуазного суспільного ладу, висуває і обґрунтовує нові цінності й засади людського буття. Початок Нового часу характеризувався розквітом наукової думки. Розпочинається період розвитку психології в рамках філософських учень про свідомість. Становлення психології у цей час характеризується появою нових підходів до побудови науки, що пов'язані з прагненням зробити теоретичні положення як умога більш раціональними й доказовими. Філософія психології комунікації в XVII ст, так само як і на початкових стадіях розвитку античної науки, зміцнила свій зв'язок із філософією. Пояснити це можна тим, що зосередження психології на вивченні душі (подібно релігії) не дозволило б науці, що зароджувалася, позбавитися від схоластичних догм і відокремитися від богослов'я. Обмеження предмета психології свідомістю сприяло удосконаленню інтроспективного методу дослідження, який, можливо, й був доцільний для вивчення людиною усвідомлюваного нею внутрішнього світу, однак не міг сприяти його об'єктивному пізнанню. Основною ідеєю культури XVII ст. — як у сфері філософії, так і психології, що перебувала під її впливом, — був дух механіцизму — уявлення Всесвіту у вигляді велетенської машини. Зазначена концепція ґрунтувалася на твердженні, що всі природні процеси визначені на механічному рівні й можуть бути пояснені на основі законів фізики. Методи і досягнення науки зростали в цю епоху паралельно з розвитком технології, при цьому взаємодоповнювались. Спостереження та експеримент, які супроводжувалися точними кількісними вимірними методами, стали необхідними рисами науки. У XVII ст. утвердився новий погляд на Всесвіт і природу як велетенський механізм. Подібний підхід розвивався і у вченнях про людське тіло, яке розглядалося як своєрідна машина-автомат, що функціонує за принципом будь-якого механізму за суворими законами фізики. Цей новий принцип отримав назву *механістичний детермінізм*, і є провідним у психології зазначеного періоду.

Визначальним стає нове методологічне підґрунтя — емпіризм, побудова процесу пізнання на основі спостереження та експерименту. Знання, орієнтоване лише на традицію та авторитет, тепер сприймалися як дещо, що слід піддавати сумніву.

Зміна предмету психології, зацікавленість учених в об'єктивних методах дослідження позначилися й на розумінні новим поколінням поняття «душа».

Сенсуалізм (лат. *sensus* — відчуття, сприймання) — напрям у теорії пізнання, що головною формою достовірного пізнання світу проголошує відчуття. Сенсуалістичний підхід ґрунтується на провідній ролі чуттєвого пізнання дійсності, представленого не лише відчуттями і сприйняттями, а й уявленнями людини. На думку представників даної теорії, пізнавальний процес — єдиний і охоплює рух від відчуттів до мислення (тобто відбувається сходження від часткового до загального, поступового узагальнення окремих предметів у класи і виведення поняття на основі логіки). Сенсуалісти стверджували: у розумі не існує нічого, що не представлено у відчуттях, наголошуючи при цьому на узагальненні розумом даних, отриманих органами чуття.

Раціоналізм (лат. *rationalis* — розумний) — учення про те, що в основі психіки людини лежать або вроджені поняття, або ті, що розвиваються на основі задатків і нахилів, але також вже наявних у свідомості людини при народженні. Представники даного напрямку вважали, що отримання понять неможливе шляхом узагальнення чуттєвих вражень.

Раціоналісти не відкидали значення відчуттів, але це стосувалося лише розуміння одиничних об'єктів і явищ. Також вони погоджувалися з тим, що знання властивостей і якостей окремих предметів і явищ ґрунтуються переважно на чуттєвому досвіді. Коли йдеться про загальні поняття, то вони досягаються тільки за допомогою розуму. Раціоналісти стверджували: жодне логічне узагальнення даних, отриманих при чуттєвому сприйнятті, не може проникнути в сутність речей. Інтуїтивне мислення, на думку представників раціоналістичного підходу, дає можливість істинного пізнання світу. Інтенсивний розвиток точних наук, промисловості зробив очевидною необхідність урахувати в психології й нові вимоги часу, а тому дедалі більшого розповсюдження в науці почав набувати сенсуалізм, представлений на той час концепціями Д. Локка і Т. Гоббса. Ідея про те, що всі люди від природи мають однакові можливості, що зі знанням не можна народитися, воно формується в процесі навчання і виховання, стає домінуючою і пізніше, в епоху Просвітництва (XVIII ст.).

2. У другому питанні слід визначити вплив провідних філософів на розвиток філософії психології комунікації. Наприкінці XVI — поч. XVII ст. у науці закладаються два основних підходи в теорії пізнання, пов'язані з іменами видатних мислителів — Ф. Бекона і Р. Декарта. Ф. Бекон став засновником емпіризму з орієнтацією на чуттєве пізнання, досвід та експеримент, Р. Декарт втілював раціоналістичний підхід у науці.

Френсіс Бекон (1561–1626) — англійський філософ і видатний політичний діяч, який за своїми науковими поглядами був близький до філософії доби Ренесансу. Ф. Бекон вважають засновником *емпіризму* — напрямом, що на відміну від сенсуалізму, стверджував, що істинне знання ґрунтується не лише на чуттєвом досвіді, а й на експерименті, коли дані, отримані нашими органами чуття, мають перевіритися і доповнюватися результатами експерименту. Вчений наголошує на тому, що є різні види наук. Деякі з них отримують дані на основі чуттєвого пізнання, тому методом доказу має бути експеримент.

На думку Ф. Бекона, завдання науки полягає у підкоренні природи і вдосконаленні людини. З цією метою він розробив програму перебудови всієї системи наукового знання, яка має бути орієнтована на боротьбу із сакральністю, схоластикою та догматизмом.

Підтверджуючи ідею «подвійної істини», він висловлювався за існування двох істин — божественної та наукової (філософської). Деїзм Бекон спостерігався також і в його поглядах на «двоїстість» душі. Вчений сформулював принципи, які стали загальними методологічними принципами побудови науки Нового часу, зокрема психології. Надзвичайно важливою для психологічної науки була також висловлена Ф. Беконом ідея про можливість істинно наукового вивчення психіки людини. Ф. Бекон відрізнявся схильністю до вироблення програм і окреслення планів.

Рене Декарт (1596–1650) — французький філософ, фізик, фізіолог, математик. Характерною рисою філософського світогляду Декарта є *дуалізм*. Мислитель припускав існування двох незалежних одна від одної субстанцій, матеріальної та духовної, кожна з яких наділена певними властивостями. Матеріальну субстанцію Р. Декарт ототожнював з природою і вважав, що все в природі підкорюється механічним законам, які можна дослідити за допомогою механіки.

Філософ зосередив увагу на проблемі так званого психофізичного дуалізму, заперечив спекулятивні теологічні міркування про душу і заклав основи наукового підходу до даної проблеми. Така позиція спричинила зміну методів дослідження: замість метафізичних, споглядальних міркувань щодо сутності природи душі було запропоновано спостереження за перебігом психічних процесів. Із Декарта починається відлік психології як «науки про свідомість». Мислитель відкриває дану реальність для психологічного вивчення і робить він це, закликаючи до сумніву. Філософ міркує так: «Людині, яка досліджує істину, необхідно хоча б раз засумніватися у всіх речах — наскільки вони можливі». Р. Декарт уперше запропонував критерій відмінності психічних процесів від «життєвих» або «фізіологічних», як би ми зараз сказали, тих, що забезпечують організму підтримання його існування і що Аристотель називав «рослинною душею».

З ученням Р. Декарта в психології утвердився новий вид детермінізму — *механістичний детермінізм*. Отже, важливою заслугою Декарта стало його прагнення зробити науку об'єктивною і достовірною, що об'єднувало його з намаганнями іншого вченого початку XVII ст. — Ф. Бекона.

В основі достовірності знання останній бачив безпосереднє чуттєве пізнання, Р. Декарт же — розум. Якщо Ф. Бекон розробив учіння про «ідолів», у якому показав можливість очищення мозку від хибних істин і забобонів середньовічної науки, то Р. Декарт запропонував методологічний принцип — сумніватися у всьому. Досліджуючи психологічні основи самосвідомості, Р. Декарт відкрив, що твердження «Я мислю, отже я існую» є єдиним і достовірним.

Послідовником і критиком учення Р. Декарта був нідерландський філософ *Бенедикт Спіноза* (1632–1677). Основою філософської системи Б. Спінози є вчення про *субстанцію*, яку він розуміє як єдину, вічну та нескінченну природу. Субстанція одна, є причиною самої себе та не потребує нічого іншого для того, щоб існувати.

У теорії пізнання Спіноза дотримується раціоналістичного підходу, визнаючи чуттєве пізнання таким, що дає поверхове знання. Найвищим же етапом пізнавальної діяльності ним вважалася саме інтуїція.

Поведінка людини скерована *трьома основними афектами*: радістю, смутком та жаданням, які породжують безліч похідних станів, причому радість збільшує здатність тіла до дії, тоді як сум її зменшує.

Всі афекти ґрунтуються на інстинкті самозбереження, тому загалом у своїй поведінці людина скеровується не етичними законами добра та зла, а лише намаганням отримати власну вигоду. Добродесність є лише її прагненням зберегти своє існування.

Готфрід Вільгельм Лейбніц (1646–1716) — німецький філософ, відомий також як математик, фізик, винахідник, історик, юрист, мовознавець.

У філософії Лейбніца знайшли відображення майже всі філософські ідеї, напрацьовані до того часу в європейській філософії. Його система є результатом багаторічної роботи над переробленням основних концепцій філософії з давнини до Нового часу.

Пізнання людини є суб'єктивним унаслідок природної активності, але при цьому не заважає об'єктивності отриманих знань. Хоча наші уявлення можуть відрізнятися одне від одного, але водночас здатні збігатися між собою, вони все ж дозволяють відображувати головні властивості навколишнього світу і сприяють його пізнаваності.

На питання про співвідношення душі й тіла філософ відповів у дусі *психофізичного паралелізму*: залежність психіки від тілесних впливів — ілюзія.

Душа і тіло не залежать одне від одного, функціонують за різними законами, хоча створюється враження, що вони взаємопов'язані. Пояснюється це не законами природи, вважає Лейбніц, а божественною мудрістю.

Обидві сутності — душа і тіло здійснюють роботу автоматично, у силу внутрішнього влаштування. Вони як пара годинників, що показують один і той самий час, але рухаються незалежно. У Лейбніца відсутні систематичні погляди на суспільство, проте в одній зі своїх робіт «Теодицея» він розвиває відому теорію оптимізму.

Філософ писав, що хоча наш світ є недосконалим, містить багато зла і сповнений недоліків, всеж він найкращий і найдосконаліший з усіх можливих світів.

Запитання для обговорення

1. Проаналізуйте поданий нижче вислів, виходячи з наукових позицій автора. Чи згодні ви з даною думкою? Поясніть свою відповідь «Всі думки і дії нашої душі витікають з її власної суті і не можуть їй бути повідомлені відчуттями» (Г. В. Лейбніц).

2. Поясніть, як ви розумієте вислів Р. Декарта «Мислю, отже існую».

3. Чим відрізняються підходи до вирішення проблем гносеології представниками емпіризму та раціоналізму?

4. Візьміть участь у суперечці двох мислителів. Дайте відповідь на питання Д. Дідро. Чия точка зору вам ближче? Визначте сучасну позицію з цього питання. *К. А. Гельвецій: «Усі люди зі звичайною організацією володіють однаковими розумовими здібностями».* *Д. Дідро: «Пане Гельвеційу, дайте відповідь на маленьке запитання. Ось п'ятсот дітей, що тільки-но народилися, їх готові віддати Вам на виховання за Вашою системою; скажіть мені, скількох із них Ви зробите геніальними людьми? Чому не всіх п'ятсот? Генії падають з неба. І на один раз, коли той зустрічає ворота палацу, доводиться сто тисяч випадків, коли він падає повз них».*

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Як вплинули провідні ідеї епохи Нового часу на осмислення питань комунікації (раціоналізм, механістичний матеріалізм та детермінізм, натуралізм)?
2. У чому полягав вплив філософії Нового часу на філософію психології комунікації?
3. Охарактеризуйте уявлення про психологію людини та природу її психічних проявів в період Нового часу.
4. Визначте комунікативні процеси у контексті філософії Ф. Бекона, Р. Декарта.
5. Назвіть особливості філософії психології комунікації в теоріях Б. Спінози, Г. Лейбніца.

Література: [7]; [6]; [19]; [20].

Практичне заняття 2.4

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНИХ ІДЕЙ У ФІЛОСОФІЇ ПРОСВІТНИЦТВА

Мета: ознайомлення з особливостями та основними закономірностями розвитку філософії комунікації в період Просвітництва.

План

1. Ідея суспільного прогресу та ідеальної людини, їх вплив на розуміння сутності і характеру комунікативних процесів.
2. Комунікаційні ідеї у філософії представників Просвітництва.

У першому питанні розглядаються ідеї суспільного прогресу та ідеальної людини у контексті комунікативних ідей та їхнього впливу на розуміння сутності і характеру комунікативних процесів. Ідея суспільного (або соціального) прогресу полягає у тому, що суспільство має можливість для свого покращення в соціальній, політичній та економічній структурі. Це відбувається внаслідок безпосередньої дії людини через соціальні інституції завдяки соціальній активності, або як природний аспект соціокультурної еволюції. Значним кроком до цієї нової ідеї в Європі було Просвітництво, коли публіцисти і філософи почали розуміти, що люди самі можуть змінити суспільство і змінити свій спосіб життя. Замість ідей креаціонізму і стабільності традиційної соціальної структури середньовічного суспільства, поширювалися ідеї про те, що люди самі зробили своє власне суспільство, яке у своєму розвитку пройшло кілька закономірних фаз свого розвитку (Джамбатіста Віко) і здатні повною мірою пізнати його закономірності. Це призвело до появи нових наукових парадигм у галузі гуманітарного знання.

У зв'язку з цим знаходилися і ідеї ідеальної людини як природної людини у зв'язку з навколишньою дійсністю. Ідеї розуму і природи були в основі філософських просвітницьких концепцій.

У другому питанні аналізуються комунікаційні ідеї, які містяться у філософських поглядах відомих представників епохи Просвітництва (Ж.-Ж. Руссо, К. Гельвеція, П. Гольбах, Д. Дідро, Ф. Вольтера).

Ідеї розуму і природи були в основі філософських просвітницьких концепцій, жанр і форма спілкування стає засобом наукової комунікації. В епху Просвітництва комунікацію почали розглядати як технічний процес і комунікацію як дію, що мала культурне значення. Освіта розглядається як відкрита система трансляції знань та цінностей, відповідальна за формування нового взірця людини.

Запитання для обговорення

1. У чому полягає сутність уявлень про ідеальну людину у філософії Просвітництва?
2. Поясніть особливості поглядів представників Просвітництва на проблему суспільного прогресу.
3. Поясніть, у чому причини соціальних протиріч на думку представників Просвітництва.
4. Охарактеризуйте комунікативні ідеї у структурі філософських поглядів просвітників.
5. Жан-Жак Руссо писав: «Люди народжуються вільними, але скрізь у ланцюгах». Як ви розумієте це висловлювання?

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Поясніть, у чому полягає сутність уявлень про ідеальну людину та суспільний прогрес у філософських поглядах представників Просвітництва.
2. Комунікативні ідеї у філософських поглядах просвітників.

Література: [6]; [21].

Практичне заняття 2.5 РОЗВИТОК КОМУНІКАЦІЇ В ПЕРІОД НІМЕЦЬКОЇ КЛАСИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ: ФІЛОСОФСЬКИЙ ТА ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

Мета: ознайомлення з особливостями та основними закономірностями розвитку філософії комунікації в період німецької класичної філософії: філософський та психологічний аспекти.

План

1. Проблеми комунікації у німецькій класичній філософії. Особливості трактування людського спілкування (суб'єкт — об'єктний зв'язок).
2. Особливості філософії комунікації — І. Кант.

1. У першому питанні необхідно розкрити проблеми комунікації в німецькій класичній філософії. Особливе місце в розвитку психологічної думки XVIII ст. належить німецькій філософії психології. Провідними в ній були раціоналістичні погляди і ствердження активного характеру всіх пізнавальних процесів, пов'язаного зродженою активністю душі. Дані ідеї, закладені Лейбніцем, залишалися непорушними, але все ж були певною мірою переглянуті його послідовниками.

На рубежі XVIII–XIX ст. в німецькій класичній філософії починає розроблятися категоріальний апарат, принципово важливий для побудови теорії комунікації. Йдеться про категорії «суб'єкт» і «об'єкт», де під «суб'єктом» розумілася людина в її активно-пізнавальному (але поки ще не перетворювальній) ставленні до навколишнього об'єктивного світу — «об'єкту».

Слід, однак, зазначити, що більшість німецьких філософів були схильні трактувати і людське спілкування в категоріях суб'єкт-об'єктного зв'язку, а не суб'єкт-суб'єктної, і вийти за її рамки не змогли. В їх теоретичних побудовах, особливо у І.Фіхте і Новалиса, людське індивідуальне «Я» було настільки абсолютизоване, що «інше Я» виявлялося позбавленим своєї сутності і ставало об'єктом серед об'єктів. Отже, замість принципу діалогічності міжособистісної комунікації переміг принцип її монологічності.

2. У другому питанні необхідно розкрити проблеми комунікації у філософському доробку І. Канта, Ф. Гегеля, німецького романтизму і марксизму.

Імануїл Кант (1724–1804) — родоначальник німецької класичної філософії. Його творчість є вершиною філософсько-психологічної думки XVIII ст. До основних робіт філософа належать: «Критика чистого розуму» (1781), «Основи метафізики моральності» (1785), «Критика практичного розуму» (1788) та ін.

Насамперед, слід зазначити *особливості філософської системи І. Канта:*

— вона має критичний характер. Філософ скептично ставився до будь-яких авторитетів, якщо їхні доведення не були доказовими. Слідом за Декартом найважливішим принципом пізнання він оголошує критику. Посилання на авторитети він протиставляє опір на власні думки;

— *І. Кант прихильник наукового природознавства.* Він підтримує природничо-наукові уявлення, погляди І. Ньютона. Створює глобальну концепцію виникнення, розвитку та загибелі світів у Всесвіті. Він говорить: «Дайте мені матерію, і я побудую з неї світ...»;

— підкреслював складність у поясненні походження живих істот і вказував на неможливість зробити це на основі механістичних законів. Попри це, він наголошував на тому, що біологічні явища мають природні причини. Походження життя І. Кант розглядав як природний процес, заперечуючи тим самим ідею його Божественного створення;

— філософ був прихильником емпіричних ідей Дж. Локка, Д. Юма і вважав, що досвід — найважливіший метод наукового пізнання, хоча при цьому фактично розривав зв'язок між досвідом, чуттєвістю та науковими ідеями, вважаючи, що сам по собі чуттєвий досвід не несе знань про предмети, вони виникають завдяки апіорним формам, які передують досвіду;

— *І. Кант стверджує про існування поза нами реальних предметів — «речей-у-собі», але про них ми не можемо нічого сказати, оскільки вони непізнавані. Нам же дані лише явища свідомості, які створюються «речами-у-собі», але не виражають їх сутності. Те, що нам представлено у свідомості — це «світ явищ», не схожий на світ речей. В одній зі своїх заміток І. Кант говорить: «Тетенс досліджує поняття чистого розуму лише суб'єктивно (людська природа); я — об'єктивно; то — аналіз емпіричний, це — трансцендентальний».* Читачам «Критики розуму» філософ нагадує про те, що мова йде не про походження досвіду, а про його зміст. Перше належить психології, але навіть і там це питання ніколи не могло б отримати належного розвитку без другої проблеми, що відноситься до критики пізнання. Отже, І. Кант чітко розрізняє завдання критичної філософії та психологічну постановку питання і тим самим вказує нашій науці нове місце.

Філософа не влаштовують відкриті закономірності душевного життя, критичний розум І. Канта намагається відшукати його основи. Так, від емпіричних даних він переходить до апіорних умов, від суб'єктивно-психологічного до об'єктивно-предметного. Спочатку вчений розглядає внутрішній світ не інакше, ніж світ зовнішній: тут, як і там, ми спостерігаємо явища і приймаємо їх за дійсні, оскільки вони пов'язані між собою за певними правилами; тут, як і там є досвід, закономірний, незмінний і такий, що ґрунтується на певних принципах.

І. Кант підкорює душу тим же методологічним і гносеологічним принципам. Такий підхід до місця психології в системі наук тривав майже століття. Він стимулював у ХІХ ст. пошук об'єктивних засобів дослідження психіки, які й привели до появи експериментальної психології, а також до орієнтації на природознавство, що має статус точної наук. Так, критика психології не лише витісняє науку про душу і сама завойовує центральні позиції, але і завдяки їй зникає до певної міри і визнання за процесами свідомості права на особливе положення.

Зі своїх досліджень зовнішнього почуття І. Кант виводить, що матерія не менше, ніж простір, складається зі співвідношень. Він переносить це вчення на душу, демонструючи і у внутрішньому переживанні лише сукупність співвідношень. Характерну властивість душі він вбачає не в оволодінні відомими змістами, а в діяльності, що вносить певний порядок, у зв'язуванні та роз'єднанні, у відшукуванні схожості й відмінності. Усі ці способи, за допомогою яких дух вносить єдність у розмаїття, є чимось зовсім новим, що має вирішальне значення, адже вони містяться в логічній єдності свідомості, що лежить в основі всього. І. Кант називає їх запозиченим у Лейбніца поняттям «апперцепція».

На думку філософа, поняття психологічного тотожне емпіричному і суб'єктивному, і психологія «може розчленити розмаїття внутрішнього спостереження лише у вигляді розподілу думок, але не може зберегти його розчленованим і знову об'єднати за бажанням», як це робить хімія зі своїми елементами. Тут можна встановити емпіричні правила, подібні до законів асоціацій. Психологія ніколи не стане наукою у власному розумінні цього слова, оскільки не можна ані застосувати математику до явищ і процесів свідомості, ані впливати експериментальним шляхом на душу інших.

У роботі «Критика чистого розуму», досліджуючи пізнання, І. Кант виділяє два його джерела: відчуття та розум, відмінні за своєю природою.

Послідовність чуттєвого і раціонального ступенів пізнання І. Кантом описується так: спочатку предмети діють на відчуття, потім відбувається обмірковування результатів чуттєвого пізнання. Чуттєвість і розум, незважаючи на різну природу, функціонально пов'язані одне з одним.

Описуючи сферу інтелекту, філософ виокремлює в ній «емпіричні поняття», які включають у себе чуттєві елементи, і «чисті поняття», які втрачають чуттєвий зміст. Сходження від чуттєвої інтуїції до «емпіричних понять» і від них — до «чистих понять» відображає реальну динаміку пізнавального процесу.

Спонтанна активність душі, яка не досягається відчуттями, не лише дозволяє зрозуміти різні речі, а й структурує, впорядковує той досвід, який людина отримує завдяки відчуттям. Так, у теорії І. Канта з'являється поняття *трансцендентальної* апперцепції, тобто психічної активності, завдяки якій людина усвідомлює світ і себе постійними і цілісними. Відмінність між чуттєвими уявленнями і уявленнями-поняттями полягає не в ступені ясності, а в їх походженні: перші — продукт пасивної сприйнятливості, другі — самодіяльності. Не були праві ані Лейбніц, коли називав пізнання через зовнішні відчуття продуктом душевної самодіяльності, ані К. Юм, коли уподібнював поняття копіям вражень. Чуттєвість має бути наділена певною творчою силою саме внаслідок діючих у ній форм споглядання та не є головною ознакою відчуття.

Здатність до уяви описується І. Кантом, з одного боку, пасивною, з іншого, самодовільною з притаманними їй ознаками як чуттєвості, так і розуму.

І. Кант розмежовує розсудок і розум. На його думку, *розсудок* обмежується синтезом чуттєвих даних, а розум за своєю природою прагне до того, щоб вийти за межі досвіду й досягнути абсолютне. Тож *розумом* називається пізнавальна здатність людини, що звеличується над її чуттєвим досвідом і сприяє пізнанню деяких завдань, що виходять за межі даного світу, а тому є ніколи повністю невіршуваними. Однак людина може користуватися цими «ідеями» як керівним напрямом для власної діяльності розсудку. Одна з таких ідей розуму, що вказує напрямок психології, — це ідея душі; і вона,

як ми вже знаємо, не є предметом, який можна досягнути, а являє собою лише регулюючий принцип. Під відомим словосполученням «чистий розум» мається на увазі розум, незалежний від досвіду, але такий, що продукує значущі судження про речі.

У вченні І. Канта поняття *апперцептивної (спонтанної) активності* поєдналося з уцінням про *апріорні* знання, тобто такі, що існували до досвіду, до початку процесу пізнання. Розповсюдивши механічне розуміння причин психічної активності на процес пізнання, І. Кант, виходячи із законів Ньютона, дійшов висновку, що відчуття можуть виникати лише під дією зовнішнього поштовху, спонуки. Самі по собі вони є пасивними, а тому потребують зовнішньої активності, яка і стає стимулом процесу сприйняття.

Такий підхід дозволяв пояснити, яким чином у людини формується поняття про форму, колір або призначення конкретних предметів, оскільки звук або дотик може стати зовнішньою спонуючою до відчуття. Однак такі поняття, як час і простір, так само як і інші відсторонені уявлення, що не мають безпосереднього зв'язку із зовнішніми впливами, опинялися поза даним законом і не могли бути пояснені як результат узагальнення чуттєвих вражень.

Це і привело І. Канта до думки про існування *апріорних* знань. Філософ поділив усе пізнаване (як зовнішні предмети, так і внутрішні переживання) на:

Поділ пізнаваного за І. Кантом:

«*Явища*» можна пізнати за допомогою чуттєвого досвіду, а «*речі-в-собі*» (*апріорні знання*) є непізнаваними за допомогою відчуттів, а отже, недоступними для пізнання взагалі, оскільки іншого шляху, окрім дослідного, І. Кант, як і всі сенсуалісти, не визнавав.

Систематизація та узагальнення знань, отриманих досвідним шляхом, забезпечуються *апріорними* формами мислення, які представлені категоріями розсудку та ідеями чистого розуму. Розум у І. Канта — вища пізнавальна здатність душі, яка спрямована не на досвід чи предмет, а на розсудок. Виробляючи загальні принципи, розум керує розсудком. У розумі містяться головні *апріорні* ідеї: Бог, світ, «*рідч-у-собі*». Всі ці ідеї не представлені в досвіді, не можуть бути ані підтвержені, ані спростовані ним.

Поряд із відчуттями та раціональною сферою, І. Кант виокремлює *волю*, розуміючи її як здатність людини керувати своїми вчинками згідно зусвідомленими уявленнями про закони. В основі вольового

акту — ціль; волявадія завжди цілеспрямована. Воля в нього близька до практичного розуму, «оскільки для виведення вчинків із законів потрібен розум». Оскільки воля ґрунтується на свідомості, вона може бути лише у розумних істот.

Багато із наукових робіт І. Канта присвячені проблемі моральності. Він писав, що предметом його міркувань є дві речі — «це зіркове небо наді мною — моральний закон у мені». Кант одночасно відкидає правила, встановлені Богом, а також їх соціально-історичну природу. Він вважає, що «моральний закон» знаходиться у свідомості всіх людей як незмінна даність, одна з її апріорій.

На думку І. Канта, дійсно моральний вчинок — той, який людина здійснює в ім'я морального обов'язку, а не керуючись уявленнями про особистий і суспільний інтерес або суб'єктивними схильностями.

Головний етичний принцип, сформульований І. Кантом, не втратив своєї актуальності й у наш час — людину не можна розглядати як засіб для досягнення цілі, вона сама є даною ціллю. Зазначений підхід не лише визнає аморальним будь-яке маніпулювання людьми, а й ставить перед людиною завдання відповідати своєму високому призначенню.

І. Кант вважав, що існує обов'язковий для всіх людей етичний закон, якого всі мають дотримуватися не через прагнення до вигоди, а через бажання відповідати ідеалу людини. Цей закон, що отримав назву *морального імперативу*, проголошував, що людина повинна вчиняти завжди так, щоб принципи, якими вона керується, могли стати всезагальними.

Отже, роботи І. Канта стимулювали дослідження важливих для психології проблем індивідуальних особливостей, природи активності людини, формування у неї цілісної картини світу і себе.

XVIII ст. — період, коли почався процес формування психології як самостійної науки, окремої від філософії, розробки власного термінологічного апарату і методів дослідження.

З виникненням асоціанізму в Англії можна говорити про існування самостійної психології. Крім того, починає окреслюватися своєрідність у підходах до психологічної проблематики в різних наукових школах.

Запитання для обговорення

1. Визначте особливості німецької класичної філософії.
2. Поясніть чим відрізняються докритичний і критичний періоди інтелектуального розвитку І. Канта.
3. Охарактеризуйте основні положення теорії пізнання І. Канта.
4. Проаналізуйте, як роботи І. Канта вплинули на дослідження важливих для психології проблем індивідуальних особливостей людини.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Назвіть основні проблеми комунікації в німецькій класичній філософії.
2. Поясніть, що таке принцип діалогічності міжособистісної комунікації та принцип монологічності.
3. Охарактеризуйте особливості філософської системи І. Канта.
4. У чому полягає головний етичний принцип І. Канта?
5. Поясніть, що таке «моральний імператив».

Література: [6]; [21].

Практичне заняття 2.6

РОЗВИТОК КОМУНІКАЦІЇ В ПЕРІОД НЕКЛАСИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА ПОСТМОДЕРНУ: ФІЛОСОФСЬКИЙ ТА ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

Мета: ознайомлення з особливостями та основними закономірностями розвитку філософії комунікації в період некласичної філософії.

План

1. Психологія З. Фрейда.
2. Проблеми комунікації в філософії екзистенціалізму.
3. Комунікативна філософія ХХ ст.

1. Упершому питанні слід звернути увагу на те, що філософія кінця XIX і початку XX ст. в історії західноєвропейської філософії відзначається зародженням нової парадигми в поясненні динаміки становлення особистості, її буття та розвитку культури.

У філософії почала посилюватися реакція проти класичного раціоналізму; акцент перенесений на ірраціональний аспект дійсності.

Однією з найвпливовіших ідейних течій початку XX ст. став психоаналіз. Засновником психоаналізу був австрійський психолог, невропатолог, психіатр Зігмунд Фройд. Головним у психоаналітичному вченні З. Фрейда стало виявлення позасвідомого, його філософське осмислення і тлумачення.

Термін «психоаналіз» має два визначення. По-перше, він трактується як один із методів психотерапії, як інструмент переведення позасвідомого матеріалу людської психіки до сфери свідомості; по-друге, як світоглядне вчення в основі якого лежить визнання доміантної ролі позасвідомого в житті людини та розвитку цивілізації. На підставі психоаналітичного методу, З. Фройд запропонував свою метапсихологічну концепцію природи людини та культури.

2. У другому питанні необхідно визначити особливість екзистенціалізму, який стає однією з провідних течій філософії Західної Європи саме на початку XX ст. — епохи втрати традиційних релігійних цінностей, моральних орієнтирів, епохи самотності людини в потоці Буття. Фундаментальною рисою екзистенціалізму стало усвідомлення людини як унікальної, неповторної істоти. Ця парадигма дістала назву філософії існування людини. Буття кожної людини розглядається екзистенціалістами як абсолютне. Центральним поняттям цієї філософської течії стає поняття екзистенції — як специфічно людського буття, буття на межі, буття в граничних станах — відчаю, жаху.

Зазвичай екзистенціалізм ділять на *атеїстичний і релігійний*. Найвідомішими представниками релігійного екзистенціалізму вважаються Карл Ясперс і Габріель Марсель.

До видатних представників атеїстичного екзистенціалізму належать Жан Поль Сартр та Альбер Камю. Фундатором німецької екзистенціальної онтології вважають *Мартіна Гайдеггера* (1889–1976).

Фундатором релігійного екзистенціалізму XX ст. вважається *Карл Ясперс* (1883–1969). Для нього характерно також прийняття безмежності людського існування і його вічності. Але на відміну від Гайдеггера, він послідовно відстоює християнські позиції.

Людську ситуацію К. Ясперс розглядає в трьох площинах буття: як «буття-у-світі», або предметне буття, що орієнтує людину в світі зовнішніх часово-просторових речей; як «екзистенціальність», або індивідуальну людську самість, яка ніколи не перетворюється на об'єкт; як «трансценденцію» — вищий рівень, що сягає Бога і залишається недосяжним для «екзистенціальності», людського мислення. К. Ясперс вважає, що екзистенціальність не фіксується усталеними формами буття людини і тому може бути предметом філософського сприймання, а не об'єктом наукового пізнання.

Найбільш напружено і вагомо для людини екзистенціальність виявляється в так званих граничних ситуаціях — перед лицем смерті, у переживаннях страху, вини, турботи, страждань тощо. У граничній ситуації стає неістотним усе те, що заповнювало людське життя в її повсякденності — індивід безпосередньо відкриває свою сутність як кінцеву екзистенціальність.

Важливо звернути увагу на те, що К. Ясперс наділяє *екзистенціальність* такою характеристикою, як *історичність*, яка впливає зі скінченності людини, а саме — з її смертності; з необхідності зв'язків з іншими людьми та всім «суспільно-історичним світом»; нарешті, із залежності людського пізнання від чуттєвого споглядання власного досвіду. На відміну від тварини, зазначає він, людина є такою істотою, яка не тільки існує, а й знає, що вона існує. Далі, тільки людина знає, що її існування обмежене в часі. Зазначимо, що в екзистенціальній онтології акт усвідомлення людиною своєї скінченності має ключове значення. Адже саме він надає актуальності питанням про сенс і призначення людського існування, а також про історію як форму нагромадження і передачі людських цінностей попередніх поколінь.

Осмислення філософії К. Ясперса передбачає ознайомлення з його *концепцією комунікації*. Адже саме ця концепція репрезентує специфіку екзистенціальної філософії мислителя. Треба мати на увазі, по-перше, що вихідною тезою концепції комунікації є парадигма: «екзистенціальне осягає себе лише спільно з іншим екзистенціальним».

Це принципово важливо, оскільки, екзистенціальне може виявити себе лише через спілкування. По-друге, треба мати на увазі, що комунікація у філософії К. Ясперса існує двох типів: екзистенціальна і масова. Звертаючись до літератури, необхідно проаналізувати ці типи комунікації. Важливо мати на увазі той глибокий висновок, до якого приходять філософи. Він обґрунтовує, що кардинальні всеохоплюючі досягнення технологічного розуму в ХХ ст. практично утворили «іншу природу», універсальний штучний світ, у якому приречене перебувати людське буття.

Характерну для сучасної епохи кризу духовності К. Ясперс пов'язує з розпадом традиційних цінностей і передусім із занепадом релігійної віри. У минулі епохи релігія була повсякденною духовною атмосферою людського життя, надаючи останньому стабільності й визначеності. В наш час, коли релігія стала предметом свободи совісті, дотримання її догматів, зокрема християнських, втратило масовий характер. Панівний технічний етос не сприяє формуванню релігійного світогляду, способу життя. Крах релігійних переконань як наслідок мав появу різних концепцій невіри (нігілізму) та псевдовіри (вчень, котрі обіцяють спасіння людства, побудову раю на Землі). Усі вони, на думку К. Ясперса, є формами ідеологічного мислення і як такі роз'єднують людей, унеможливаючи справжню комунікацію між ними.

Тому на місце релігії та її ідеологічних заміників він пропонує свій варіант віри — *філософську віру*, звернуту до душі людини, до умов її справжнього самотуття. Як, у такому разі, К. Ясперс, розв'язує проблему віри та знання? На його думку, головна мета філософської віри вбачається в досягненні сенсу життя шляхом осмислення буття. З огляду на те, що людина як суб'єкт ніколи не є завершеною, то й філософська віра не може посылатися на себе як на віру в останній інстанції. Філософська віра є вірою людини у свої можливості, в ній дихає її свобода.

Яскравим представником *французького екзистенціалізму* постає Жан Поль Сартр (1905–1980). Програмною працею Ж.-П. Сартра є книга «Буття і ніщо» (1943).

Щодо осмислення Буття, Жан Поль Сартр використовує три поняття «буття-в-собі», «буття-для-себе» і «буття-для-іншого». За допомогою цих понять він описує не буття взагалі, а *індивідуальне неповторне існування*.

Це стає можливим через подолання настанови, що філософське пізнання є цінним само по собі, і звернення до людини як до реальності, яка має значення не тільки в акті пізнання, а й за його межами.

Свобода — це вибір самого себе, свого проекту і відповідальність за здійснений вибір. Людина, на думку Ж.-П. Сартра, абсолютно вільна. Визнати залежність (детермінацію) її вчинків від природи, Бога, суспільства — означає замахнутися на її свободу, на специфіку її екзистенції, звести її до стану речі. У будь-якій ситуації існує вибір, у кожному випадку людина може вибирати смерть, і в цьому вияв її свободи. Але, вибравши життя, вона повинна нести всю відповідальність, яка випливає з цього вибору. Ж.-П. Сартра мало цікавлять соціально-політичні свободи. Головну увагу він приділяє екзистенціальній свободі. На екзистенціальному рівні, на його думку, вільний навіть раб, ніхто не в силі знищити можливості його вибору.

Слід зазначити, що звичайні поняття набувають в екзистенціалізмі зовсім іншого значення, ніж у попередніх філософських системах. Поняття «вибір» у цій системі відношень означає не вибір між кращим і гіршим, або ж між рівнозначними цінностями на основі раціонального розрахунку, а дещо імпульсивно-природне. Це — «прислуховування» до поклику «екзистенції».

3. У *третьому питанні* необхідно розкрити особливості комунікативної філософії. На початку ХХ ст. найвидатнішим представником цієї течії став релігійний філософ М. Бубер. Він вважається засновником «*діалогічного персоналізму*», який став своєрідним поєднанням екзистенціалізму, філософської антропології, класичного персоналізму та діалектичної теології. Концепція «діалогічного принципу» М. Бубера фундаментально віддзеркалюється в праці «Я і Ти» (1923). Філософ, аналізуючи міжособистісні стосунки, намагається осмислити двоїстість людського «Я», відчуженість особистості від природного та соціального світу, екзистенціальну провину індивіда.

М. Бубер розрізняє два основних світи, зумовлених ставленням індивіда до навколишньої дійсності. Перший світ ґрунтується на відношенні «Я—Воно». У ньому людина сприймає оточуючі її предмети та інших людей як безособові об'єкти. Другий світ базується на відношенні «Я—Ти» і передбачає становлення не

відчужених, одухотворених зв'язків між людиною та її оточенням. За допомогою виділення цих світів М. Бубер намагається розкрити специфіку людського буття. Світ людських відносин, на думку філософа, складається із трьох сфер життя: 1) фізичної (Космос), яка свідчить про взаємозв'язок людини з природою; 2) психічної (Ерос), яка вказує на зв'язок з іншими людьми; 3) поетичний (Логос), яка передбачає зв'язок людини з духовними сутностями. Усі сфери життєдіяльності людини у своїй цілісності складають буття, у якому відбувається існування людини, діалог між людьми, між індивідом і навколишнім світом, між особистістю і Богом.

Завдання філософії М. Бубера вбачає у спростуванні ілюзій, розкритті людині її власного ставлення до самої себе, до інших людей, до Бога; у зміні способу життя через виявлення діалогічної природи людського буття; в усуненні можливих перешкод, що стоять на шляху формування щиросердних відносин між людьми.

Запитання для обговорення

1. Висвітліть спільне та відмінне в концепціях «буття людини» М. Гайдегера, К. Ясперса, Ж.-П. Сартра.
2. Охарактеризуйте історичні передумови формування західної неklasичної філософії наприкінці XIX–XX ст.
3. Чому в сучасних умовах глобалізації актуальності набувають філософські концепції Е. Фромма, К. Апеля, Ю. Габермаса, які базуються на принципах діалогічного спілкування?
4. Поясніть, що таке діалогічне спілкування, шляхи досягнення комунікативної згоди.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Розкрийте основні риси психоаналітичної філософії.
2. Охарактеризуйте концепцію «комунікації» К. Ясперса.
3. Як вирішує проблему буття екзистенціалізм?
4. У чому полягає вплив екзистенціалізму на проблему комунікації людини та суспільства?
5. Назвіть основні риси комунікативної філософії.

Література: [2]; [7]; [11]; [16]; [20]; [21].

Практичне заняття 2.7 КОМУНІКАТИВНА ПРОБЛЕМАТИКА ФІЛОСОФІЇ ПОСТМОДЕРНУ

Мета: ознайомлення з особливостями та основними закономірностями розвитку філософії комунікації в період постмодерну.

План

1. Філософський виклик постмодерну. Поліаспектність проявів комунікативної філософії.
2. Комунікативна проблематика постмодерну.

У першому питанні розглядаються загальні аспекти філософії постмодерну та прояви поліаспектності комунікативної філософії. Постмодернізм — культурно-теоретична течія у філософії другої половини XX–XXI ст., яка не консолідована як єдиний, організований напрям. Під назвою *постмодернізм* об'єднуються різноманітні концепції та теорії, що дистанціюються як від класичної, так і від неklasичної традиції, визначаючи постнеklasичне спрямування розвитку європейської думки.

У межах постмодернізму сучасна філософія набуває таких властивостей: а) поліфонічність — монолог втрачає свою легітимну силу, внаслідок чого єдино можливим способом існування стає діалог або полілог; б) унікальність та своєрідність в оцінці надбань минулого і власних світоглядних побудов; в) підвищену увагу до проблеми суб'єкту дискурсу.

У другому питанні необхідно проаналізувати комунікативну проблематику постмодерну. Центральною проблемою комунікативного дискурсу стає раціональність як символ філософування. Відбувається перехід від буття мислення до буття мови, де найважливішою формою пізнання виступають тексти, сукупність яких утворює проблемний простір актуалізації комунікативних претензій філософії. Діалогічну інтенцію сучасного буття філософії задано теорією комунікативної дії Ю. Габермаса у зв'язку з відкритістю проблеми пошуку нової раціональності. Теорію раціональності в її соціокультурному контексті ґрунтовно досліджено в філософії та соціології М. Вебера. Психологічний аспект комунікативної філософії ретельно розроблено в психологічних працях Л. Кольберга, лінгвістичний напрямок представлено у роботах Дж. Остіна та Дж. Р. Сьорля.

Запитання для обговорення

1. Висвітліть особливості філософії постмодерну.
2. У чому полягає поліаспектність проявів комунікативної філософії у період постмодерну?
3. Чому в сучасних умовах глобалізації актуальності набувають філософські концепції Е. Фромма, К. Апеля, Ю. Габермаса, які базуються на принципах діалогічного спілкування?
4. Поясніть, що таке діалогічне спілкування, шляхи досягнення комунікативної згоди.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст та особливості комунікативної філософії постмодерну.
2. Охарактеризуйте філософські концепції Ю. Габермаса, Л. Кольберга, М. Вебера, Дж. Остіна та Дж. Р. Сьорля.
3. У чому полягає сутність діалогічної інтенції сучасного буття?

Література: [2]; [7]; [11]; [16]; [20]; [21].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Базовий

1. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: теорія та методологія: посібник / Н. П. Волкова. — Д. : РВВ ДНУ, 2006. — 88 с.
2. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія: підручник / А. М. Єрмоленко. — К. : Лібра, 1999. — 488 с.
3. Зражевська Н. І. Комунікаційні технології: лекції / Н. І. Зражевська. — Черкаси: Брама-Україна, 2010. — 224 с.
4. Кайдалова Л. Г., Пляка Л. В. Психологія спілкування: навч. посібник / Л. Г. Кайдалова, Л. В. Пляка. — Х. : НФаУ, 2011. — 132 с.
5. Косюк О. М. Теорія масової комунікації : навч. посібник / О. М. Косюк. — Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2012. — 384 с.
6. Філософія: підручник / за ред. Л. Г. Дротянко, О. А. Матюхіної, В. І. Онопрієнко. — К. : НАУ, 2012. — 348 с.
7. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: навч. посібник / Л. Е. Орбан-Лембрик. — К. : Академвидав, 2005. — 448 с. — («Альмаматер»).
8. Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії / Л. Ситниченко. — К. : Либідь, 1996. — 176 с.
9. Сучасна зарубіжна філософія: течії і напрями. Хрестоматія: навч. посібник / упоряд. В. В. Лях, В. С. Пазенок. — Київ : Ваклер, 1996. — 421 с.
10. Цимбалюк І. М. Психологія спілкування: навч. посібник / І. М. Цимбалюк. — К. : ВД Професіонал, 2004. — 304 с.
11. Шабанова Ю. О. Історія філософії: сучасні комунікативні вчення: навч. посібник / Ю. О. Шабанова, І. А. Яременко, Н. Ю. Тарасова. — Д.: Національний гірничий університет, 2012. — 120 с.

Допоміжний

12. Абрамович С. Д., Чікарькова М. Ю. Мовленнєва комунікація : підручник / С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарькова. — К. : ЦНЛ, 2004. — 469 с.
13. Бацевич Ф. С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень / Ф. С. Бацевич. — К. : ВЦ Академія, 2008. — 240 с.
14. Гейзінга Й. Homo Ludens / Й. Гейзінга. — К. : Основи, 1994. — 250 с.

15. Дротянко Л. Г. Інформаційний простір і діалог культур в інтер'єрі ХХІ століття / Л. Г. Дротянко // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. — 2011. — № 1 (13). — С. 5–8.

16. Запровадження комунікацій у суспільстві / за заг. ред. Н. К. Дніпренко, В. В. Різуна. — К.: ТОВ «Вістка», 2009. — 56 с.

17. Квіт С. Масові комунікації: підручник / С. Квіт. — К.: Вид. дім «Киево-Могилян. акад.», 2008. — 206 с.

18. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації / Д. Мак-Квейл. — Львів: Літопис, 2010. — 538 с.

19. Різун В. Природа й структура комунікативного процесу / В. Різун // Наук. зап. Ін-ту журналістики. — К.: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — 2000. — Т. 2. — С. 17–37.

20. Соболь О. М. Постмодерн і майбутнє філософії / О. М. Соболь. — К.: Наук. думка, 1997. — 186 с.

21. Ярошовець В. І. Історія філософії: від структуралізму до постмодернізму: підручник / В. І. Ярошовець. — К.: Знання України, 2004. — 214 с.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Модуль 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ ЗМІСТ ФІЛОСОФІЇ ПСИХОЛОГІЇ КОМУНІКАЦІЇ	5
Практичне заняття 1.1. ПРОБЛЕМНЕ ПОЛЕ ФІЛОСОФІЇ ПСИХОЛОГІЇ КОМУНІКАЦІЇ	5
Практичне заняття 1.2. СУЧАСНІ ТЕОРІЇ КОМУНІКАЦІЇ	12
Практичне заняття 1.3. СУЧАСНІ МОДЕЛІ КОМУНІКАЦІЇ	15
Практичне заняття 1.4. КОМУНІКАЦІЯ ТА СПІЛКУВАННЯ. РІВНІ ТА ВИДИ КОМУНІКАЦІЇ	17
Практичне заняття 1.5. МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ХАРАКТЕР КОМУНІКАТИВНОГО ЗНАННЯ.....	20
Практичне заняття 1.6. ПОНЯТТЯ СВІДОМОСТІ У ФІЛОСОФІЇ	21
Практичне заняття 1.7. ПОНЯТТЯ СВІДОМОСТІ У ПСИХОЛОГІЇ.....	25
Модуль 2. СТАНОВЛЕННЯ КОМУНІКАЦІЇ ЯК ПРОБЛЕМАТИКИ В ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ ТА ПСИХОЛОГІЇ	28
Практичне заняття 2.1. РОЗВИТОК КОМУНІКАЦІЇ В ПЕРІОД АНТИЧНОСТІ.....	28
Практичне заняття 2.2. РОЗВИТОК КОМУНІКАЦІЇ В ПЕРІОД СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА ВІДРОДЖЕННЯ: ФІЛОСОФСЬКИЙ ТА ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ.....	35
Практичне заняття 2.3. РОЗВИТОК КОМУНІКАЦІЇ В ПЕРІОД НОВОГО ЧАСУ (XVII–XVIII ст.).....	38
Практичне заняття 2.4. РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНИХ ІДЕЙ У ФІЛОСОФІЇ ПРОСВІТНИЦТВА	45
Практичне заняття 2.5. РОЗВИТОК КОМУНІКАЦІЇ В ПЕРІОД НІМЕЦЬКОЇ КЛАСИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ: ФІЛОСОФСЬКИЙ ТА ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ	46
Практичне заняття 2.6. РОЗВИТОК КОМУНІКАЦІЇ В ПЕРІОД НЕКЛАСИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА ПОСТМОДЕРНУ: ФІЛОСОФСЬКИЙ ТА ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ.....	53
Практичне заняття 2.7. КОМУНІКАТИВНА ПРОБЛЕМАТИКА ФІЛОСОФІЇ ПОСТМОДЕРНУ	59
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	61

Навчальне видання

ФІЛОСОФІЯ ПСИХОЛОГІЇ КОМУНІКАЦІЇ

Практикум
для здобувачів вищої освіти ОС «Магістр»
спеціальності 033 «Філософія»

Укладачі:

СІДОРКІНА Олена Миколаївна
СКИБА Оксана Петрівна
ПОДА Тетяна Анатоліївна
СКИБА Іван Петрович

В авторській редакції

Технічний редактор *А. І. Лавринович*
Комп'ютерна верстка *Л. Т. Колодіної*

Підп. до друку 18.08.2021. Формат 60x84/16. Папір офс.
Офс. друк. Ум. друк. арк. 3,72. Обл.-вид. арк. 4,0.
Тираж 50 пр. Замовлення № 141-1.

Видавець і виготівник
Національний авіаційний університет
03058, Київ-58, проспект Любомира Гузара, 1
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 977 від 05.07.2002